

VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ

Biblija XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikų laidotuvių pamoksluose

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojamos Šv. Rašto interpretacijos XVII–XVIII a. katalikų laidotuvių pamoksluose, dėmesį telkiant į pamokslų biblinius vaizdinius, simbolius, siužetus. Pamokslininkai rėmėsi Biblija kaip temų, pavyzdžių, inspiracijų šaltiniu. Jų pasirinkimas ir interpretavimas kito atsižvelgiant į kintančius retorikos reikalavimus. Baroko pamoksluose vyrauja alegorinis Šv. Rašto aiškinimas, ieškoma įvairiapusiškesnės ir gilesnės žodžio reikšmės. Labai dažnai pamokslininkai svarsto ir interpretuoja atskirą Šv. Rašto sakinį ar net žodį, taip išplėtodami įvairias traktuotes bei koncepcijas ir pasiekdami svarbiausią tikslą – *movere*. Apšvietos pamokslininkai, laikydamiesi svarbiausio tikslo – *persuadere*, didžiausią dėmesį telkia ne į raiškos priemones, o į turinį, kad skelbiamas žodis būtų suvokiamas, įtikinamas ir veiksmingas, tad Šv. Rašto citatos pasitelkiamos pateikiamai minčiai, pamokymui iliustruoti, argumentuoti.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: pamokslai; perikopė; citatos; konceptas; Šventasis Raštas; Barokas; Apšvieta.

Tridento Bažnyčios Susirinkimas (1545–1563) 1546 m. balandžio 8 d. dekretu (IV sesija) patvirtino gerbtinus tikėjimo šaltinius – Šventąjį Raštą ir apaštališkąją Tradiciją. Šiame dekrete taip pat teigiama, jog privalu remtis Vulgata – lotynišku Šv. Rašto vertimu – ir niekas negali komentuoti Šv. Rašto kitaip negu Bažnyčios Tėvai¹. Po katalikiškosios reformos XVI–XVII a. sankirtoje

¹ *Dokumenty Soborów Powszechnych*: tekst łąciński i polski, t. IV (1511–1870): *Lateran V, Trydent, Watykan I*, układ i opracowanie ks. Arkadiusz Baron, ks. Henryk Pietras SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005, p. 213.

pastebimas susidomėjimas biblistika. Gausūs protestantų Šv. Rašto vertimai į gimtąją kalbą turėjo paveikti skaitytojų ar klausytojų valią bei jausmus, taip siekiant atversti juos į naują tikėjimą. Katalikai taip pat pradeda versti Šv. Raštą, bet, skirtingai negu protestantai, teigė, kad geras Biblijos vertimas pašalina visus šventų knygų neaiškumus, jie pabrėžia, kad prie vertimų vis dėlto reikia pridėti nors trumpus komentarus². Tą liudija Alberto Kojalavičiaus-Vijūko (1609–1677) knygos *Teologo pokalbiai apie tikėjimo dalykus su įvairiais teisingo tikėjimo priešininkais* (*O rzeczach do wiary należących rozmowy theologa z roznemi wiary prawdziwey przeciwnikami*, Kraków, 1671) teiginys apie sunkumą skaityti Bibliją: „Šv. Raštas nėra toks suprantamas ir lengvas, kad be paaiškinimo būtų galima pabaigti visus ginčus dėl tikėjimo.“³

Renesanso ir Baroko kūrėjai rėmėsi Biblija kaip temų, pavyzdžių, inspiracijų šaltiniu – tuo metu visoje Europoje „buvo mąstoma, rašoma ir kuriama „secundum sacram Scripturam“⁴. „Biblija buvo šventa knyga, tikėjimo ir moralės norma, be to, ir meninių inspiracijų šaltinis bei gyvenimiškosios išminties praktinė enciklopedija ir žinios apie prigimtį.“⁵ Apšvietos epochoje Šv. Raštas pamokslininkams taip pat nurodomas sektinu pavyzdžiu, tarp gausios stilių įvairovės pripažįstamas neišsemiamu meninių priemonių šaltiniu⁶.

Šv. Augustinas teigė (Baroko retorikose nemažai remtasi šv. Augustino veikalais), kad kalbos kokybę ypač lemia atidus Šv. Rašto studijavimas, jo suvokimas:

² Żr. Władysław Smereka, „Biblistyka Polska (wiek XVI–XVIII)“, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, pod redakcją Bpa Mariana Rechowicz, t. 2: *Od odrodzenia do oświecenia*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, p. 248.

³ [Wojciech Wijuk Kojalowicz,] *O rzeczach do wiary należących rozmowy theologa z roznemi wiary prawdziwey przeciwnikami przez X. Wojciecha Wiiiuka Koiolowicza Societatis Iesu Świętego theolo. doktora napisane. Teraz świeżo w iednę Xięszkę zebrane*, d. 3: *Trzecia czesc rozmow o szczerym a nie wykrętnym w dowodzeniu artykułow wiary, Pisma świętego używaniu*, w Krakowie: W druk. Stanisl. Piotrkowczyka, IKMT, 1671, p. 3: „Pifmo S. nie ieft tak iafne / y łatwe aby bez tłumaczenia mogło zakończyć wβzytkie fpyry około Wiary“. Iš senosios lenkų kalbos čia ir toliau vertė Viktorija Vaitkevičiūtė.

⁴ Tadeusz Bienkowski, „Antyk – Biblia – literatura: antyczne i biblijne inspiracje oraz symbole“, in: *Problemy literatury staropolskiej*, seria pierwsza, praca zbiorowa pod redakcją Janusza Pelca, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 343.

⁵ *Ibid.*, p. 345.

⁶ Kristina Mačiulytė, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 37, 39.

Daugiau ar mažiau išmintingai žmogus kalba tuomet, kai yra daugiau ar mažiau pažengęs Šventajame Rašte. Nesakau, kad daug jį skaitydamas ir įsimindamas, bet gerai suprasdamas ir kruopščiai ištirdamas jo prasmes. Mat yra tokių, kas jį skaito ir nepaiso, – skaito, kad įsimintų, nepaiso, kad nesuprastų. Už juos, be abejo, daug vertesni tie, kas ne taip gerai įsimena Rašto žodžius, bet savo širdies akimis regi jo širdį. Bet už abejus geresnis tas, kas ir norėdamas pacituos, ir supras, kaip reikia.⁷

XVII a. dar egzistavo draudimas skaityti Šv. Raštą be vyresniųjų leidimo⁸. Tad išlieka svarbiausia funkcija – mokyti tikintįjį, supažindinti jį su pagrindinėmis Šv. Rašto tiesomis. Pasak lenkų tyrėjos Małgorzatos Krzysztofik, „kai protestantai atsigręžė į Bibliją, katalikai nuo jos atitolo, tačiau religinės literatūros poreikis egzistavo kaip ir anksčiau, jį tenkino gausūs biblines temas parafrazuojantys tekstai.“⁹ Kaip taikliai pastebi lenkų tyrėja Dobrosława Platt, „pamokslai formavosi veikiami dviejų tradicijų: retorinės ir biblinės. Retorinė tradicija suteikia žinių apie kalbos kūrimo galimybes ir būdus ir apie klausytojų veikimo būdus; biblinė tradicija pirmiausia turi suteikti medžiagos invencijai, taip pat ir elokucijai.“¹⁰ Retorikos vadovėliuose Šv. Raštas krikščionių autoriams nurodomas kaip svarbiausias tarp šaltinių, iš kurių galima ir privaloma semtis argumentų pateikiamai tezei įrodyti¹¹.

⁷ Aurelijus Augustinas, *Apie krikščionių mokslą*, iš lotynų k. vertė Darius Alekna, Vilnius: Aidai, 2013, p. 163. „Sapienter autem dicit homo tanto magis uel minus, quanto in scripturis sanctis magis minusue profecit. Non dico in eis multum legendis memoriaeque mandandis, sed bene intellegendis et diligenter earum sensibus indagandis. Sunt enim, qui eas legunt et neglegunt, legunt ut teneant, neglegunt ne intellegant. Quibus longe sine dubio praeferendi sunt, qui uerba earum minus tenent et cor earum sui cordis oculis uident. Sed utrisque ille melior, qui et, cum uolet, eas dicit et sicut oportet intellegit“ (Aug. *De doct. Chr.* IV. 5. 7). Tekstas lotynų kalba cituojamas iš: Św. Augustyn, *De doctrina christiana = O nauce chrześcijańskiej*: tekst łaćnińsko-polski, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Jan Sułowski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989, p. 186.

⁸ Małgorzata Krzysztofik, „Biblia w *Kazaniach pogrzebnych* Aleksandra Lorencowicz (1670) – płaszczyzny obecności, funkcje nawiązań“, in: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna*, red. Marek Nalepa, s. 65/2010, p. 68. Prieiga: http://ifp.univ.rzeszow.pl/tematy_i_konteksty/hist_lit_5/M.KRZYSZTOFIK_HL5.pdf

⁹ Eadem, „Recepcja Biblii w literaturze staropolskiej – przegląd problematyki“, in: *Signa Temporis. Rocznik Teologiczno-Humanistyczny*, 2006, Nr. 11, p. 9. Prieiga: <http://www.ujk.edu.pl/strony/Malgorzata.Krzysztofik/artykuly/bibliastp.pdf>

¹⁰ Dobrosława Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992, p. 43–45.

¹¹ Żr. Mirosław Korolko, *O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971, p. 95.

Straipsnio tikslas – atskleisti Šv. Rašto interpretacijas XVII–XVIII a. katalikų laidotuvių pamoksluose, dėmesį telkiant į pamokslų biblinius vaizdinius, simbolius, siužetus, taip pat citatas, parafrazes, komentarus, padedančius atpažinti ir to meto pasaulio bei žmogaus sampratą. Siekiant atskleisti pasirinktą temą, apsiribojama žymesnių XVII–XVIII a. LDK pamokslininkų tekstais – jėzuitų Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (Matthias Casimirus Sarbievius, Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640), Alberto Ceciševiskio (Wojciech Cieciszewski, apie 1604 ar 1607–1675), Žygimanto Liauksmino (Sigismundus (Zygmunt) Lauxmin, 1596/1597–1670), Mykolo Ginkevičiaus (Michał Ginkiewicz, 1594–1663), bernardinų Augustino Vitunskio (Augustyn Wituński, m. 1654), Eleuterijaus Zielejevičiaus (Elewthery Zielejewicz, 1610 – po 1680), Bonaventūros Čarlinskio (Bonawentura Czarliński; m. 1648), Mykolo Paškevičiaus (Michał Paszkiewicz, 1695–1767), misionierių Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus (Michał Franciszek Karpowicz, 1744–1803), Vilhelmo Kalinskio (Wilhelm Kaliński, 1747–1789), dominikono Antonino Malinausko (Antonin Malinowski, 1742–1816), Juozapo Kosakovskio (Józef Kossakowski, 1738–1794) ir Antano Bukotos (Antoni Bukaty). Ne vienas jų buvo dėstytojai Vilniaus akademijoje ar Vilniaus diecezinėje seminarijoje ir dėstė retoriką, filosofiją, teologiją, Bažnyčios istoriją.

Senosios literatūros neįmanoma suvokti atskirai nuo Biblijos, tad vienu ar kitu aspektu Biblijos tema senosios literatūros tyrimuose yra analizuojama. Tarp Lietuvoje atliekamų tyrimų reikšmingi yra Onos Daukšienės darbai, kuriuose telkiamasi į religinę tematiką Sarbievijaus poezijoje¹². Biblijos ir senosios literatūros santykį, biblinę tematiką senojoje raštijoje yra išsamiau analizavę lenkų tyrėjai. Iš jų svarbiausi yra Małgorzatos Krzysztofik straipsniai, kuriuose gilinamasi ne tik į Biblijos temą, sampratą senojoje raštijoje, bet šiuo aspektu analizuojami ir pamokslai¹³. Šiame straipsnyje remiamasi vis dar aktuali Tadeuszo Bieńkowskio straipsniu „Antika – Biblija – literatūra: anti-

¹² Žr. Ona Daukšienė, *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus religinė poezija*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 21–22.

¹³ Žr. išn. 8 ir 9, taip pat Małgorzata Krzysztofik, „Zrozumieć siebie i świat poprzez Biblię – staropolska lektura Pisma Świętego (wybrane przykłady)“, in: *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, seria II: *Wokół kultur śródziemnomorskich*, t. 1: *Literatura i słowo*, red. Zofia Abramowicz, Jarosław Ławski, Białystok: Wydawnictwo Trans Humana, 2009, p. 31–42. Prieiga: <http://www.ujk.edu.pl/strony/Malgorzata.Krzysztofik/artykuly/zrozumswiat.pdf>

kinės ir biblinės inspiracijos bei simboliai¹⁴, argumentuotai atskleidžiančiu Antikos ir Biblijos tradicijas senojoje raštijoje ir jų kaitą. Biblijos temos LDK katalikų laidotuvių pamoksluose neanalizavo nė vienas Lietuvos tyrėjas, tad šiuo tyrimu siekiama atskleisti, kokiomis Šv. Rašto knygomis pamokslininkai dažniausiai rėmėsi, kokius biblinius pavyzdžius, siužetus naudojo, kaip juos aiškino, kaip Baroko ir Apšvietos epochose kito Šv. Rašto interpretacija.

Laidotuvių pamoksluose ypač svarbus vaidmuo tenka perikopei, citatai iš Šv. Rašto, iškeliamai į laidotuvių pamokslą pradžią ir neretai tampančiai pamokslą struktūros pagrindu. Perikopė, arba moto, tampa vienu svarbiausiu laidotuvių pamokslą elementu, kuriuo pasiūloma bendra tema, problema, konceptas¹⁵. Ši tendencija išlieka ir XVIII a. pamoksluose. Patyrinėjus Baroko ir Apšvietos laidotuvių pamokslus, matyti, kad jų autoriai dažniausiai pasitelkia citatas iš Senojo Testamento – Išminties, Koheleto, Siracido, Psalmių bei Jobo knygų, siejamas su svarstymais apie mirtį, gyvenimą, jo laikinumą bei žmogaus menkumą.

BAROKO LAIDOTUVIŲ PAMOKSLAS

Minėta tyrėja Krzysztofik, svarstydamą apie Biblijos recepciją senojoje literatūroje, pastebi, kad XVII a. visoje Europoje dažniau pasitelkiami Senojo Testamento motyvai, o populiariausios yra Dovydo, Abraomo, Tobito, Jobo, taip pat Zuzanos, Esteros, Juditos istorijos¹⁶. Tarp XVII a. laidotuvių pamokslų ypač populiari buvo Jobo knyga, dažnai cituojama ir perikopėse.

Jėzuito Alberto Ceciševskio pamokslas „Krištolas iš pelenų“ („Krzyształ z popiołu“), sakytas mirus LDK didžiojo etmono Jonušo Radvilos (1612–1655) žmonai Kotrynai Potockytei-Radvilienei (Katarzyna z Potoka Radziwiłłowa, m. 1642), pradedamas Jobo knygos citata: „Jūsų atsiminimas bus lygus pelenams“ (Job 13, 12: „Memoria vestra comparabitur cineri“)¹⁷. Visi teiginiai

¹⁴ Žr. Tadeusz Bińkowski, *op. cit.*

¹⁵ Žr. Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 159; Małgorzata Krzysztofik, „Biblia w *Kazaniach pogrzebnych* Aleksandra Lorencowicz (1670)“, p. 66–67.

¹⁶ Małgorzata Krzysztofik, „Recepcja Biblii w literaturze staropolskiej...“, p. 10.

¹⁷ Cituojant Šv. Raštą remiamasi šiais leidimais: *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*, iš lotynų k. vertė arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas, Vilnius: Vaga, 1990–1991, t. 1–3; *Šventasis Raštas. Naujasis Testamentas*, iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, t. 4, Vilnius: Vaga, 1992.

nukreipiami į tradicinį topą *memento mori*, kurį perteikia frazė iš Pradžios knygos „dulkė esi ir į dulkę pavirsi“ (Pr 3, 19: „pulvis es et in pulverem reverteris“)¹⁸. Kartu pamokslininkas, siekdamas įspūdžio, pateikia tą pačią citatą iš Ciuricho Biblijos¹⁹: „Jei visuotinėje Biblijoje sakoma: „Memoria vestra comparabitur cineri“, tai Ciuricho Biblijoje yra: „Memoria vestra sermones cineris“ [„Jūsų atmintis – pelenų kalbos“]. Jūsų atminimas iš tiesų yra raštas ant pelenų.“²⁰ Pasak lenkų tyrėjo Wiesława Pawlako, analizavusio pamokslų konceptus, Baroko epochoje skirtingos to paties teksto versijos buvo pasitelkiamos kurti „aštriems“ bibliniams argumentams²¹. Žmogaus laikinumas dar labiau pabrėžiamas citata iš Psalmių knygos: „Vocauerunt nomina sua in teris“ (Ps 48, 12). Užrašė savo vardus ant žemės, ant savo dulkių“ – vėjas nupūtė visus titulus, herbus, ir liko tik dulkės²². Kartu šios Biblijos citatos autoriui leidžia išaukštinti pamoksle minimą Radvilų giminę kaip amžinai išliekančią – ji lyginama su populiariu Antikos vaizdiniu – Olimpo kalnu: „ant kalno, pavadinto Olimpu, esančiose dulkėse išrašytos raidės niekada neišnyksta, nes aukšto kalno nepasiekia jokie vėjai.“²³ Baroko retorikai ypač būdingas biblinės ir antikinės tradicijų supynimas.

Perikopes iš Jobo knygos ne viename laidotuvių pamoksle pasitelkia ir bernardiną Augustiną Vitunskį. Pamoksle „Džiaugsmingas kapas“ („Radosny grob“), sakytame mirus Minsko vaivada ir Kauno seniūnui Aleksandriui Masalskiui (Aleksander Masalski, 1593–1643), Jobo knygos perikopė „Kurie

¹⁸ [Woyciech Cieciszewski,] *Krzyształ z popiołu ukazany przy początku pogrzebu Jaśnie Oświeconey xiężny Katarzyny z potoka Radziwiłowej, xiężny na Birzach y Dubinkach, wielkicy podkomorzyny W. X. L. przez x. Woyciecha Cieciszewskiego, Societatis Iesu theologiey doktora, professora theologiey [...]*, 1643, w Wilnie: W drukarni Akademii Societatis Iesu, [1643], lap. A3 recto. „Popioł iefteś / y w popioł się obrociβ.“

¹⁹ Greičiausiai turima omenyje Biblija, išversta iš graikų ir hebrajų kalbų į lotynų kalbą ir išleista šveicarų spaustuvinininko Christopho Froschauerio (po 1490–1564) spaustuvėje Ciuriche 1543 m.

²⁰ [Woyciech Cieciszewski,] *op. cit.*, lap. A3 verso. „Gdzie popolita Biblia czyta: „Memoria vestra comparabitur cineri“, tam Tigurina verfió ma: „Memoria vestra sermones cineris.“

²¹ Źr. Wiesław Pawlak, „Koncepty kaznodziejские w oczach krytyków“, in: *Koncept w kulturze staropolskiej*, pod red. Ludwiki Ślęk, Adama Karpińskiego, Wiesława Pawlaka, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005, p. 270.

²² [Woyciech Cieciszewski,] *op. cit.*, lap. A4 recto. „Popifali Imiona fwoie na ziemi / na prochu fwoim.“

²³ *Ibid.*, lap. A4 recto. „że na gorze Olympus nazwaney popioł porzucony / żadney litery na fobie wyrażoney nigdy nie traći: bo dla wyfokości gory żadne tam wiatry niedochodzą.“

laukia mirties, lyg kad kastų sau turtą, o ji neateina, kurie džiaugiasi smarkiai, radę sau kapą“ (Job 3, 21: „Qui expectant mortem et non venit; quasi effodientes thesaurum: gaudentque vehementer, cum invenerint sepulchrum“) tampa pretekstu alegoriškai plėtoti mirties ir gyvenimo temas. Pamokslininkas stebėdamasis klausia, kodėl šventasis Jobas sako, kad laukiančiajam mirties ji neateina, taip pat stebisi, kaip galima po mirties rasti lobį:

Aš negaliu to suprasti, kad kas mirdamas atrastų lobį, paprastai kalbant, iš vieno nuogo dešimt ginkluotų nieko nepaima, [o] žinokite, kad mirtis yra taip labai apnuoginta, net ir kūno neturi, kokius gi turtus kas gali paimti iš jos: jeigu kas nors jos turtus pasiekė, tikrai ten neras nei aukso, nei sidabro, nei jokių brangenybių, galbūt supuvusius kaulus arba bjaurius kirminus. „Cum enim moritur homo haereditabit serpentes et vermes“ [„Kai tikrai žmogus miršta, lieka gyvatės ir kirminai“ – Išm 10, 13].²⁴

Vitunskis sąmoningai kuria įtampą prieštaraudamas Jobui, kad įtaigiau nu-skambėtų „memento mori“, o apibendrinamas vėl pakartoja Jobo knygos citatą:

Šventojo Jobo teiginys, pasiūlytas Šv. Dvasios, turi būti tikras, teisingas, ne-klaidinantis, nes kas atidžiai išsižiūrės į dievobaimingus ir pamaldžiai pasaulyje gyvenančius žmones, tas pripažins, kad dorybingi ir teisingi žmonės „expectant mortem et non venit, quasi effodientes thesaurum, gaudentque vehementer cum invenerint sepulchrum“.²⁵

²⁴ [Augustyn Wituński,] *Radosny grob Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana Alexandra Mosalskiego, woiewody Minskiego, starosty Kowienskiego, ciwona Retowskiego, dzierzawce Iaswońskiego, &c. na kazaniu pogrzebowym w Kownie w kościele Troyce świętey Panien Zakonnych Franciszka świętego reguły pokutujących wystawiony przez X. Augustyna Witunskiego, zakonu Franciszka świętego Bernardynow nazwanego, generalnego lektora y kaznodzieję, ordynalnego profesora S. Theologiey w klasztorie Wileńskim die 19. Maij anno Domini 1643*, [Wilno: s. n., 1643], p. 16. „Nie mogę ia tego zrozumieć / aby kto przy śmierć miał fkarb znaydować / popolićie mówia iż na iednem nagiem dżieścieć zbroynych nic nie wezmą / śmierć wiećie iż ieft tak barzo obnażona / że też y ciała na fobie nie ma / coż za fkarby ma kto wzięć od niey: ieżeliby kto do iey farbnice zayrzał / pewnie tam złota frebra / ani kleynotow żadnych nie znaydżie / chyba sprochniałe kość / albo brzydkie robactwo. „Cum enim moritur homo haereditabit serpentes et vermes.“

²⁵ *Ibid.*, p. 19. „Joba świętego propoficya / iako od Ducha S. podana / muśi bydż pewną / prawdziwą y nie omylną / kto się bowiem przypatrzy uważnie ludziom pobożnym / y

Pasak Platt, „moto, kartojamas kaip tam tikras fragmentas, suteikia tekstui ritmą, taip pat atlieka argumento vaidmenį“²⁶.

Kitame pamoksle „Chodkevičių grifas“ („Gryf Chodkiewiczowski“, 1652), sakytame mirus Vilniaus vaivada Kristupui Chodkevičiui (Krzysztof Chodkiewicz, m. 1652), Jobo knygos perikopės „Mirsiu savo lizdelyje ir padaugin-siu savo dienas kaip palmė“ (Job 29, 18)²⁷ palmės vaizdinys tampa pamokslo leitmotyvu. „Ankstyvosios krikščionybės laikais amžinai žaliuojantys palmės lapai buvo suvokiami kaip amžinojo gyvenimo Dievo karalystėje simbolis.“²⁸ Palmę kaip nemirtingumo simbolį pamokslininkas sieja su feniksu – taip pat nemirtingumo simboliu, o juos abu trejopai lygina su Chodkevičių herbo grifu ir tokiu būdu atskleidžia Kristupo Chodkevičiaus gyvenimą:

Dauggalis Vilniaus vaivada Kristupas Chodkevičius, „magnus vir in aquilone“ [„didis vyras šiaurėje“], koks buvo Jobas „in oriente“ [„rytuose“], pagrįstai savo Chodkevičių grifo lizdelį gali trejopai prilyginti nemirtingai palmei ir feniksui. Pirmiausia, nes gimė nemirtingos šlovės lizde. Antra, nes buvo auklėtas ir gyveno nemirtingų dorybių ir didžio taurumo lizde. Trečia, nes mirdamas liko nemirtin-gos, mat niekada nesibaigiančios, laimės lizde.²⁹

świętobliwie na świecie żyjącym / ten musi przyznać / iż ludzie cnotliwi y sprawiedliwi / „expecta[n]t morte[m] & non venit, quasi effodientes thesaurum, gaudentque vehementer cum invenerint sepulchrum“.

²⁶ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 159.

²⁷ „In nidulo meo moriar & quasi palma prolongabo dies meos“, Job 19 [!] – teisinga nuoroda būtų Job 29, 18.

²⁸ *Krikščioniškiosios ikonografijos žodynas*, sudarė Dalia Ramonienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997, p. 227.

²⁹ [Augustyn Wituński,] *Gryf Chodkiewiczowski w smierci iaśnie wielmożnego pana iego mości p. Krzysztopha Chodkiewicza, woiewody Wileńskiego [...] w dzień pogrzebu w kościele katedralnym Wileńskim w kazaniu representowany przez w. oycza Augustyna Wituńskiego Zakonu Franciszka S. Bernardynow mianowego prowincy Polskiej oycza custorza y gwardiana na ten czas Wileńskiego dnia 5. Novembra anno 1652*, Vilnae: Typis Academ. Societatis Iesu, [1652], lap. D verso. „Jaśnie Wielmożny Woiewoda Wileńki „magnus vir in aquilone“, iako był Job „in oriente“ / słuźnie gniazdeczko Gryfa swojego Chodkiewiczwskiego do palmy nieśmiertelney / y do Phenixa przyrownywać może / a troiakim fofobem. Naprzod że fię rodzi w gniazdzie nieśmiertelney sławy. Druga że był wychowany y żył w gniazdzie nieśmiertelnych zacności y godności wielkich. Trzęcia umieraiąc / zoftaie w gniazdzie nieśmiertelney / bo nigdy nieuftaiącyę βcześlności.“

Tą pačią Jobo knygos citatą pateikia ir bernardinus Eleuterijus Zielejevičius (Eleuthery Zielejewicz, 1610 – po 1680) pamoksle „Mirusiųjų pamokslas gyviesiems“ („Kazanie umarłych do żywych“, 1651), sakytame mirus Ukmergės teisėjo žmonai Onai Tovianskienei (Anna Towiańska) ir jos dukrai Reinai Tovianskytei (Reina Towiańska), aiškindamas žmogaus gyvenimo esmę. Jis taip pat sieja palmės ir fenikso vaizdinius, atskleidžia jų reikšmes, pasiremdamas Viduramžių teologo šv. Bedos (672/673–735) Jobo knygos komentaris, ir viską apibendrina krikščionių teologo Tertulijono (Tertullianus, apie 160 – apie 240) aiškinimu iš knygos *Apie kūno prisikėlimą* (*De resurrectione carnis*): „Florebitis enim, inquit, sicut phaenix de morte de cinere“ [„Žydėsite iš tiesų, sako, kaip feniksas po mirties iš pelenų“]. Tai yra ketvirta kaulų ypatybė, tai yra jų žydėjimas, simbolizuojantis laimingą žmogaus gyvenimo po mirties pabaigą.“³⁰

Tad ne tik biblinis Dovydo paveikslas³¹, bet ir nekaltai kenčiančio Jobo paveikslas atskleidžia nusizėmusį, kenčiantį Baroko žmogų. Labai gražiai šį prieštarinę žmogaus paveikslą paaiškina bernardinus Bonaventūra Čarlinskis pamoksle, sakytame mirus LDK etmonui Jonui Karoliui Chodkevičiui (Jan Karol Chodkiewicz, 1560–1621). Remdamasis Šv. Raštu (2 Sam 23, 8: „jis yra lyg kad opiausias medžio kirminėlis“) jis teigia:

Vis dėlto kaip galima sutikti su tuo, kad riteriškus žmones, kokie buvo Dovydas ir Jeroboamas, galima buvo lyginti su kirminu, kurį bet kieno koja gali sutraiškyti, ir į tai Šv. Rašto aiškintojai atsako, kad kiekvienam žmogui naudingas medyje esantis kirminas atskleidžia tų žmonių išmintį, o nors kirminas ir atrodo silpnas, tačiau tvirčiausią ažuolą pergraužia ir parodo jų [t. y. Dovydo ir Jeroboamo] jėgą ir drąsą.³²

³⁰ Žr. [Eleuthery Zielejewicz,] *Kazanie umarłych do żywych ktore miały kości zmarłych w Chrystusie Iey Mości Paniek Anny Sczytówny Zabielskiej, Kasprowey Towianskiej sędziny Wilkomirskiej, Grodzkiej, y Iey Mości Panny Reiny Towianskiej sędzianki Wilkomirskiej matki i corki, oraz w kościele Wilkomirskim Die 24. 8bris Anno 1651. grzebionych przez O. Eleutherego Zieleiewicza Zakonu S. Franciszka de Obser. od umarłych żywym tłumaczone, Vilnae: Typis Acad. Societatis Iesu, [1651], lap. E verso–E2 recto. „Ten to tedy iest czwarty przymiot kości / to iest ich kwitnienie ktore symbolizuje beczęśliwy on koniec żywota ludzkiego po śmierci.“*

³¹ Žr. Darius Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas. Barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 149.

³² Bonaventura Czarliński, *Kazanie na pogrzebie Iasnje Wielmoznego Pana P. Iana Karola Chodkiewicza, hrabia ze Szklowa y Myszy, na Bychowie [...] miane w Ostrogu, w kosciele farskim przez x. Bonawenture Czarlinskiego, Zakonu Franciszka S. Oycow Bernardinow*

Baroko pamokslininkai, siekdami nustebinti, sujaudinti savo skaitytoją, ypač įmantriai ir įspūdingai plėtoja pasirinktas perikopes. Jėzuito Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus laidotuvių pamoksle „Maršalo lazda“ („Laska marszałkowska“, 1635), sakytame laidojant LDK maršalo Joną Stanislovą Sapiegą (Jan Stanisław Sapieha, 1589–1635), pamokslo konceptu tampa perikopė iš Jeremijo knygos (Jer 48, 17: „Kaipgi sulaužytas stiprusis skeptras?“) – pats pamokslininkas teigia savo pamoksle atskleisiąs, kaip maršalo lazdos nuolaužos pamokslo pabaigoje susijungs į vieną³³. Nors konceptas pamoksle plėtojamas pasiremiant įvairiais šaltiniais (Antikos rašytojų, filosofų, istorikų), svarbiausias argumentas, nusakantis viso pasaulio tvarką, jo harmoniją, pateikiamas iš Šv. Rašto: „O kita [yra] šv. Pauliaus svarbiausia ir labiausiai pagrįsta krikščioniškos politikos tiesa. „Potestas a Deo“ (Rom 13, 1). Valdžia iš Dievo.“³⁴ Tolesnius svarstymus apie valdžią Sarbievijus argumentuoja ir Jobo knygos teiginiu:

„Et vos fulciunto.“ Ir jūs remkite krentantį politikos pasaulį ne tik su karaliumi, bet ir su Dievu. Žinokite, kad kiekvienas [esate] iš tos politikų grupės, apie kurią šv. Jobas kalba: „Sub quo curuantur qui portant orbem“ [Job 9, 13: „ir po juo susilenkia tie, kurie neša pasaulį“], kiti skaito iš chaldėjų [Biblijos]: „Cui curuantur qui fulciunt orbem.“ Jam (tai yra aukščiausiam Dievui) lenkiasi tie, kurie remia pasaulį.³⁵

kaznodzieie Wilenskiego roku Pańskiego 1622. dnia Novemb. 16, Wilno: [Druk. Akad. Soc. Jesu], 1622, lap. B4 recto. „Ale iakoż to zgodić fię może / żeby ludże Rycerfcy / iakim był Dawid / y Jezboam / zrownac fię mogli z robakiem / ktorego ladna noga zetrzeć może: aleć na to tłumacze Pifma S. odpowiadaia / że każdemu użytny robak / iaki bywa w drzewie / ludzkości pokazana mądrość ludźi tych / a zaś to że robak / choć fię za słaby / naytwardby dąb przegryzie / moc y męftwo ich wyraża.“

³³ [Maciej Kazimierz Sarbiewski,] *Laska marszałkowska na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Pana Iego Mći P. Iana Stanisława Sapiehi marszałka wielkiego W. X. L., Słomimskiego, Błudzińskiego, Markowskiego, &c. &c. starosty w Wilnie w kościele S. Michała panien zakonnych S. Klary fundowanem y nadanem, od Leona Sapiehi woiewody Wileńskiego, hetmana wielkeigo Wiel. X. Litewskiego wystawiona przez x. Macieia Kazimierza Sarbiewskiego Societatis Iesu [...], Vilnae: Typis Academiae Societatis Iesu, [1635], lap. A4 verso.*

³⁴ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *op. cit.*, lap. B3 recto. „A owo zaś z Pawła S. naypierwśa y naygruntownieyśa Chrześciańkicy Polityki prawda. „Potestas a Deo.“ Władza od Boga.“

³⁵ *Ibid.*, lap. B3 verso-B4 recto. „Et vos fulciunto.“ Y wy wśpieraćie upadaiaćy świat Politycki / a to nie tylko z Krolem ale y z Bogiem. Wiedzćie że każdy z was / z owego pocztu polityckiego / o którym Job. S. mowi. „Sub quo curuantur qui portant orbem“, inby czytaia z Chaldayfkiego / „Cui curuantur qui fulciunt orbem“. Ktoremu się (to ieft naywyzśemu Panu) kłaniaia, ktorzy świat wśpieraia.“

Sarbievijaus pateikti šie du Jobo knygos variantai, taip pat laidotuvių pamokslo pradžioje Jeremijo knygos perikopės variantai iš skirtingų Biblijos leidimų lotynų kalba liudija pamokslininko išsilavinimą ir kartu įvykdo svarbiausią Baroko retorikos reikalavimą – jaudinti, stebinti adresatą.

Jėzuitas Žygimantas Liauksminas pamoksle „Giminės trimitų balsai“ („Głos trąb oyczystych“, 1653), sakytame mirus Kauno stalininkui Stanislovui Dzievaltovskiui (Stanisław Dziewałtowski), išmaniai plėtoja trimito vaizdinį, pamintą iš Skaičių knygos (Sk 29, 1): „Pirmoji septinto mėnesio diena bus jums gerbiama ir šventa [...]; nes tai trimitų skardo diena.“ Pačioje pradžioje jis šią perikopę paaiškina, papasakodamas Abraomo, aukojusio savo sūnų Izaoką, istoriją, atskleidžia, kodėl turėtume švęsti, ir visa apibendrina vienu svarbiausių „ars moriendi“ punktų: „[...] išeinantys iš šio pasaulio ne miršta, bet persikelia į geresnį gyvenimą, kurio pradžia, pirmoji diena, yra septinta. Kadangi yra „sabbathum“ [„šabas“], poilsis nuo žemiško gyvenimo darbų, visada šventa, vienintelė diena, pirma ir paskutinė, kitos neturime.“³⁶ Trinitas tampa alegorija, atskleidžiančia Dzievaltovskio gyvenimą – kilmę, gyvenimo kelią ir dorybes, t. y. pamaldumą. Liauksminas, pasiremdamas antrosios Makabėjų knygos citata (2 Mak 7, 23)³⁷, išsako optimistinį požiūrį į žmogų („Bendra visiems žmonėms geradarybė, kad gyvenimą turi iš Dievo: tad tuo daugiau negu kiti gali patirti Dievo malonės“³⁸) ir dar pasitelkia Jobo (Job 10, 12) mintį: „Dviem žodžiais tai išreiškė šv. Jobas: „Vitam et misericordiam tribuisti mihi.“ Kartu su gyvenimu suteikė man gailestingumą.“³⁹ Kartu pamokslininkas, aiškindamas

³⁶ [Zygmunt Lauxmin,] *Głos trąb oyczystych, jego mości pana p. Stanisława Gintolowicza Dziewałtowskiego, stolnika Kowińskiego przy pogrzebie w kościele s. Iana w Wilnie kazaniem wytłumaczone [...] przez x. Zygmunta Lauxmina, Societ. Iesu S. T. D. kaznodzieję Farskiego roku 1653*, w Wilnie: W drukarni Akademiej Societatis Iesu, [1654], lap. A3 verso–4 recto. „fchodząc z tego świata nie umieraią; ale się przenośą do lepszego żywota: ktorego początkiem dzień pierwŷy iest liczby siódmey. Bo iest „Sabbathum“, odpocznie po pracach ziemskiego poŷycia; uftawicŷnie ŷwięto; dzień ieden / pierwŷy y oftatni / drugiego po siebie nie maiący.“

³⁷ 2 Mak 7, 23: „bet pasaulio Sutvėrėjas, kurs sutvarkė žmogaus gimimą ir kurs nustatė visą dalykų pradžią, jis vėl su gailestingumu sugrąžins jums dvasią ir gyvybę, taip kaip jūs laikote save nieku dėl jo įstatymų.“

³⁸ Zygmunt Lauxmin, *op. cit.*, lap. B recto. „Y aczkolwiek dobrodziejstwo to iest poŷpolite wŷytkim ludŷio[m] / ŷe żywot maią od Boga: iednakŷe y w tym więkŷey kto nad inne łafki Boŷey doznać moŷe.“

³⁹ *Ibid.*, lap. B recto. „Dwiema flowy wyraził to Job ś. cap: 10. „Vitam et misericordiam tribuisti mihi.“ Poŷpołu z żywotem miłóŷierdzie dałes mi.“

Šv. Rašto sąvokas, pasitelkia ir Bažnyčios tėvus: „Šv. Tomas gailestingumą supranta kaip „Bonam idolem“, tai yra gerą prigimtį ypač dvasios atžvilgiu, todėl visais savo darbais palieka ką nors gero ir lengvai prie to linksta.“⁴⁰ Laidotuvių pamoksluose Bažnyčios tėvų teiginiai taip pat tarnauja kaip svarūs argumentai pagrįsti išsakytoms pamokslininkų mintims.

Liauksmينو retorika šiek tiek prilygsta suvaldytai Apšvietos pamokslininkų retorikai – jo pateikta Šv. Rašto citata dažnu atveju yra konkretus pamokymas, teisingo gyvenimo nuoroda. Pateikdamas lotyniškai citatą, jis jos dažnai neišverčia, bet ją komentuoja, persako savais žodžiais, pavyzdžiui: „Eccl. 3. „Omnia tempus habent et suis spaciis transeunt universa sub caelo“ (Koh 3, 1: „Visam kam yra savo metas, ir valanda kiekvienam reikalui po dangum“). Taip galime pamąstyti. Kad šio pasaulio laikas ir visos dienos yra Dievo rankoje kartu su pramogomis, kuriomis žmonės užsiima šiame pasaulyje.“⁴¹ Liauksminas perfrazuoja tolesnes Koheleto eilutes, pacituodamas dar vieną ištrauką iš šios knygos: „Tempus ridendi, tempus flendi“ (Koh 3, 4: „Metas verkėti ir metas juoktis“)⁴². Pamokslininkas cituoja laisvai, tiksliai citata būtų „Tempus flendi et tempus ridendi“.

Katalikiškiems Baroko pamokslams būdingas alegorinis Šv. Rašto aiškinimas⁴³, o italas Emanuelis Tesaurus (Emanuele Tesauro, Emmanuel Thesaurus, 1591–1675) alegorinę Biblijos interpretaciją laikė neatsiejamu pamokslo konceptu⁴⁴. Baroko pamokslininkai dažniau ėmė iš Šv. Rašto atskirus, ištrauktus iš konteksto sakinius ar net atskirus žodžius ir plėtojo įvairias, drąsesnes mintis

⁴⁰ *Ibid.*, lap. B recto. „Przez miłosierdzie rozumie ś. Thomaß Bonam idolem, to ieft: Nature dobrze ułożoną / z włąbcza względem duße / że we wbytykich sprawach swoich poznawa co dobrego / y bez trudności ku temu fię fklania.“

⁴¹ *Ibid.*, lap. B3 verso. „Eccl. 3. Omnia tempus habent et suis spacijs transeunt vniuersa sub caelo.“ Tak fobie pomyslic mozemy. Ze czasy y dni wbytykie swiata tego / fą w ręku u Boga wespół y z zabawami / ktoremi fię ludźie na tym świecie bawią.“

⁴² *Ibid.*, lap. B3 verso.

⁴³ Per pirmuosius keturis krikščionybės amžius susiklostė keturios Biblijos perskaitymo prasmės: tiesioginė, istorinė reikšmė (*sensus litteralis*, arba *sensus historicus*), alegorinė, arba tipologinė reikšmė (*sensus allegoricus*, arba *typicus*), moralinė reikšmė (*sensus tropologicus*, arba *moralis*) ir mistinė reikšmė (*sensus anagogicus*) – plačiau apie jas žr.: Darius Alekna, „Keturiuos Šventojo Rašto reikšmės: ankstyvosios krikščionių egzegezės fragmentai“, *Naujasis Židinyas-Aidai*, 1994, Nr. 7–8, p. 22–37; Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 24.

⁴⁴ Wiesław Pawlak, *op. cit.*, p. 80.

ir koncepcijas⁴⁵. Sarbievijus minėtame pamoksle maršalo lazda prilygina medžiui, ramsčiui, gėlei, iškalbai, žalčiui, duonai:

Pagaliau tie minėti Ezekielio (Ez 19, 10) žodžiai taip verčiami Septuagintoje. „Mater tua quasi vitis, et quasi flos factus es Virga solida.“ Tavo motina buvo kaip vynmedis, ir tarsi gėlė virto stipria lazda. Kas tai yra, ką pirmiau pasakė pranašas: „quasi flos“, kaip gėlė? Argi ne tik lazdos, bet ir gėlės remia tėvynę? Remia. Atmena jūsų lazdos, kad kolonas, kurios visą Jeruzalės bažnyčios skliautą kėlė, savo kapitelius, arba galvenas, turėjo lelijos formos (3 Kar 7, 19). „Capitella columnarum, quasi opere lilij fabricata erant.“ Nes ir Kristaus sužadėtinė Šv. Bažnyčia, dvasinė valdžia, Saliamono poezijoje tuoj pat prašo: „Fulcite me floribus“ (Gg 2, 5). Remkite mane gėlėmis. „Per flores (sako šv. Grigalius I Didysis) tyrones et incipientes designantur.“ Gėlėmis vadinami tie, kurie tik pradeda praktikuoti dorybes. Tad kaip ir dvasinė, taip ir pasaulietinė valdžia turi savo gėles, kuriomis remiasi.⁴⁶

Šis pavyzdys – vienas iš daugelio esančių pamoksle, atskleidžiančių, kaip pamokslininkas alegoriškai susieja du skirtingos reikšmės žodžius, atrasdamas bendrą reikšmę: gėlė, kaip ir lazda, taip pat galinti remti, palaikyti.

Jėzuito Mykolo Ginkevičiaus laidotuvių pamoksle, sakytame mirus Sofijai Laskauskienei (Zofia Laskowska, m. 1649), pirmosios Samuelio knygos (1 Sam 25, 29) perikopės žodis „pėdelis“ (lot. *fasciculus*, lenk. *snopek*) taip pat tampa struktūriniu pamokslo elementu ir jam suteikiama daug įvairių

⁴⁵ Mieczysław Brzozowski, „Teoria kaznodziejstwa“, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, t. 2, d. 1, p. 401, 403; Wiesław Pawlak, *op. cit.*, p. 267.

⁴⁶ [Maciej Kazimierz Sarbiewski,] *op. cit.*, lap. C4 recto-verso. „Oftateczne one z Ezechela pomienione fłowa / tak daley siedmdziesiąt tłumacza. „Mater tua quasi vitis, et quasi flos factus es Virga folida. Matka twoia iako winna maćica, a iako kwiat, ftales się Laską mocną.“ Co to ieft / że pierwey rzekł Prorok „*quafi flos iako kwiat?*“ abo też to nie tylko Lafki / ale y kwiatki Oyczyznę wfperaią? Wfperaią. Pamiętaią łafki waße / e filary / ktore wBytek Kościola Hierozolimfkiego fklep dźwigaly / Capitella albo nagłowki miały z leliey odlewane [nuoroda 3. Reg. 7]. „Capitella columnarum, quasi opere lilij fabricata erant.“ Ba y oblubienica Chrytufowa / Kościół S. Policia Duchowna / w pieniach Salomonowych pilnie prosi: „Fulcite me floribus“ [nuoroda Cant. 5]. „Wspieraycie mię kwiatkami. Per flores (mowi S. Grzegorz wielki) Tyrones et Incipientes designantur. Przez kwiatki znacza się ci, co się dopiero w cnotach ćwiczyć poczynaia.“ Więc iako Duchowna / tak y Swiecka Policia ma fwoie kwiatki / ktorymi się podpiera.“

reikšmių. Pamokslininkas, prilygindamas žmogų, jo gyvenimą pėdeliui, labiau sudomina savo adresatą, įtaigiau perteikia krikščioniško gyvenimo esmę:

Taip žmogus, pasaulyje gyvendamas, būdamas pėdelis lauke, auga aukštytyn kaip pėdelis, laukia kaip pėdelis pjautuvo to kirtėjo, kuriam visas pasaulis prilįgsta laukui. Pėdelis susideda iš skirtingų varpų, o žmogus iš skirtingų medžiagų – kūno ir sielos. Pėdelyje į vieną mazgą suimti ir surišti skirtingi dalykai, o vienas žmogus, susidedantis iš skirtingų dalių, yra sielos ir kūno sąjunga. Žmogus šiame pasaulyje [yra] pėdelis, bet danguje turi būti gryna duona, nes savo Viešpačiui turi būti malonus ir skanus kaip duona, taip iškeptas jo [Dievo] meilės ugnimi, kaip duona. Todėl žmogus yra pėdelis.⁴⁷

Kaip Sarbievijus pasitelkia lazdos rėmimo reikšmę, taip Ginkevičius – pėdelio rišimo, siejimo reikšmę ir alegoriškai plėtoja įvairius vaizdinius, atradami reikšminės sąsajas net ir tarp nepanašių dalykų.

Šv. Rašto teiginiai pasitelkiami kaip argumentai aiškinant teisingo gyvenimo sampratą. Zielejevičiaus pamoksle „Karas su saule“ („Woyna z słońcem“), sakytame mirus rotmistrui Kristupui Odachovskiui (Krzysztof Odachowski, m. 1663), Jobo knygos citata „Žmogaus gyvenimas žemėje yra kareiviavimas“ (Job 7, 1: „Militia est hominis vita super terram“)⁴⁸ nusako viso pamokslo temą, tampa konceptu, nors perikopė pateikta iš Giesmių giesmės knygos (Gg 1, 5): „[M]ane nudegę saulė. Mano motinos sūnūs kovojo prieš mane.“

⁴⁷ [Michał Ginkiewicz,] *Kazanie na pogrzebie dobrej pamięci iey mosci P. P. Zofiey z Drucka Lubeckiey Pawłowej Laskowskiey przez W. X. Michała Ginkiewicza, proboszcza domu professow Wileńskiego y S. Theologiey doktora Societatis Iesu miane*, Wilno: W druk. Akademiey Wilenskiey S. I., 1649, lap. A verso. „Takci człowiek na świecie żyjący snopek na polu będący / roście iako snopek ku gorze / czeka iako snopek sierpa onego żeńca / ktoremu świat wbyftek / rowne pole. Snopek składa się z różnych kłofow / a człowiek z różnych subftanciy ciała y duże. Snopek różne rzeczy / iednym węzłem uięte / y ściśnione noši: a w iednym człowieku / różne części mającym / iedna ieft unia duże z ciałem. Człowiek na tym świecie snopek / ale w niebie ma być czyfty chleb: abowiem tak Panu fwemu ma być przyiemny y fmaczny iako chleb / tak wypieczony miłości iego ogniem iako chleb. Człowiek tedy snopek.“

⁴⁸ [Elewthery Zielejewicz,] *Woyna z słońcem świętey pamięci Iego Mości Pana Krzysztofa Odachowskiego, ciwuna Berzynianskiego, rothmistrza I. K. M. od synow matki swey zabitego na kazaniu pogrzebowym w kościele Oycow Bernardynow Citowianskim roku Panskiego 1663 dnia 13. Febr. przez o. Elewtherego Zieleiewicza, ord. Min. obser. kaznodzieie generalnego, kustosza Nieświeskiego produkowana*, [Wilno ?]: s. n., 1663], lap. A recto.

Autorius, pasitelkdamas ne tik Šv. Rašto, bet ir Antikos rašytojų, Bažnyčios tėvų teiginius, plėtoja kariavimo konceptą. Gyvenimo kaip kovos koncepcija siejama su ankstyvaisiais krikščionybės amžiais, šv. Augustinu. Baroko epochoje ypač buvo populiaru kovos su savimi, su savo nuodėme, taip pat su pasauliu tema. Ziejelevičius, įvardydamas kūną kaip priešą, ne kartą cituoja Laišką galatams (Gal 5, 17): „Mat kūno geismai priešingi dvasiai, o dvasios – kūnui; jie vienas kitam priešingi, todėl jūs nedarote, kaip norėtumėte.“⁴⁹

Vitunskis, pasiremdamas Mato evangelija (Mt 25, 13⁵⁰), pamoksle „Džiaugsmingas kapas“ tikintiesiems pateikia svarbiausią „ars moriendi“ („mirimo meno“) taisyklę: „Laukia mirties, kad jų nerastų nepasiruošusių, nes Kristus įsakė. „Estote parati, quia nescitis diem neque horam. Būkite pasiruošę, nes nežinote nei dienos, nei valandos, kada ateis mirtis.“⁵¹ Pasiremdamas Šv. Raštu, gyvenimo ir mirimo meno taisyklės Vitunskis akcentuoja ir kitame laidotuvių pamoksle „Nemirtingos šlovės ir garbės pančiai“ (1649), sakytame mirus Apso (brus. Onca) seniūnui Jurgiui Zenovičiui (Jerzy Despot-Zenowicz, m. 1650): „Tik tie pasiekia tobulumą, kurie visada atmindami mirtį išvengia nuodėmių, kuriems Šventoji Dvasia išrašė receptą: „Memorare novissima tua et in aeternum non peccabis (Sir 7, 40). Atmink savo paskutinius terminus ir per amžius nenusikalsi.“⁵² Pamokslininkas, pasiremdamas Pradžios knyga (Pr 3, 19; 3, 21) pateikia „receptus“, Dievo duotus Adomui:

Davė Dievas receptus pirmajam iš tėvų mūsų Adomui, „pulvis es, et in pulverem reverteris“, imk išganingus miltelius, atmink, kad dulakė esi ir į dulakę pavirsi; taip pat davė kitą receptą, kad mirtį atmintų, kai juos apvilko rūbais iš užmuštų arba

⁴⁹ *Ibid.*, lap. A2 recto, A4 recto, D4 recto.

⁵⁰ Pamokslininkas pateikia nuorodą *Math: 24*.

⁵¹ [Augustyn Wituński,] *Radosny grob [...]*, p. 19. „Oczekiwaią śmierci / żeby ich nie gotowych nie zaftała / bo Pan Chryftus rofkażał. „Estote parati, quia nescitis diem neque horam.“ Bądźcie gotowemi / bo nie wiecie dnia ani godziny kiedy śmierć prziydzie.“

⁵² [Augustyn Wituński,] *Okowy niesmertelny sławy y chwały Jego Mości Pana P. Ierzego Deszpota Zienowicza, starosty Opieskiego, pułkownika męznego y sławnego w dzień pogrzebu ciała iego w kościele Wieńskim Franciszka Świętego Oycow Bernardynow praesentowane przez X. Augustina Witunskiego, tegoż zakonu y kościoła, lectora y kaznodzieie, oycą prowincy Polskiew dnia 15. Marty 1649*, [Wilno]: W drukarni S. Troycy, Oycow Bazilianow, [1650], lap. B3 verso. „Ci tylko tey dofkonałości doftępuią / ktorzy zawße na śmierć pamietaiąć grzechow się wyftregaią / ktorym Duch święty receptę napifał „Memorare novissima tua et in aeternum non peccabis“. Pamietay na oftatnie terminy twoie a na wieki nie zgrzebyß.“

padvėsusių gyvulių kailių „fecitque illius tunicas pelliceas“ [„padarė ir apvilko kailiniais rūbais“].⁵³

Kita vertus, šių abiejų pamokslų konceptą atskleidžia ir jų oksimoroniški pavadinimai, o oksimoroną galima laikyti koncepto formule⁵⁴.

Baroko epochoje ypač populiarus vandens motyvas dažniausiai siejamas su gyvenimo praeinamumu, laikinumu. Bernardino Mykolo Paškevičiaus laidotuvių pamoksle, skirtame Vilniaus vaivadijos pakamariui Mykolui Tyzenhauzui (Michał Tyzenhauz), vandens vaizdinys tampa leitmotyvu, perikope pasirinkus Pradžios knygos ištrauką (Pr 8, 3–4): „vanduo traukėsi šalin nuo žemės, eidamas ir slūgdamas... Septintame mėnesyje dvidešimt septintą mėnesio dieną arka sustojo Armėnijos kalnuose.“ Pamokslininkas žmogaus laikinumą, mirtingumą pabrėžia ne tik perikopės žodžiais, bet ir antrosios Samuelio knygos citata:

Juk nešiandieninė ir nedabartinė yra ši mada, kad mes, žmonės, – „aquae multae, populi multi“ [„daug vandens, daug tautų“], – nutekame kaip vanduo: „omnes morimur [et] quasi aquae dilabimur super terram, quae non revertuntur“ (2 Sam 14, 14). Visi mirštame ir kaip vanduo į sudžiūvusią žemę susigeriame, bet atgal nebegrižtame: „quae non revertuntur“.⁵⁵

⁵³ [Augustyn Wituński,] *Okowy niesmertelny sławy y chwały [...]*, lap. B4 recto. „Dał Bog receptę pierwşemu rodzicowi naßemu / Adamowi / *pulvis es, & in pulverem reverteris*, weźmi proßek żbawienny pamiętay / że proche[m] ięteß / y w proch się obrociß. Dał żnowu drugą receptę / aby na śmierć pamiętali kiedy onym dał suknie ż zabitych abo pomarłych bydłat ż fkor „fecitque illius tunicas pelliceas“.“

⁵⁴ Barbara Otwinowska, „Concors discordia“ Sarbiewskiego w teorii konceptyzmu“, in: *Pamiętnik literacki*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1986, t. 59 (3), p. 87.

⁵⁵ [Michał Paszkiewicz,] *Kazanie o potopie swiata małego albo Microcosmi. Taką denominacyą każdego człowieka nazwanego miane na pogrzebie Wielmożnego Jegomosci Pana Michała Tyzenhauza, pokomorzeżo Woiewodztwa Wileńskiego w kościęle Xięży Bernardynow Wileńskich dnia 7. lutego w dzień Wtorkowy po niedzielę przedmięsopustney [...]* ofiarowane od xiędza Michała Paszkiewicza, bernardyna, święteży theol. lektora y profesora, prowincyi Litt., definitora aktualnego, w Wilnie: W Drukarni Akademickiey Soc. Jesu, 1736, lap. A verso. „Jakoż nie dżięsieyfa, y nie terażnieyfa ięft ta moda; że my ludźie: „aquae multae, populi multi“, upływamy iak woda: „omnes morimur et quasi aquae dilabimur super terram, quae non revertuntur.“ Wżyfcy umieramy, y nakfztaly wod w żięmię upragnioną wsiękamy, ale się nazad nie wracamy: „quae non revertuntur“.“

Ta pačia citata ne kartą pasiremia ir Vitunskis laidotuvių pamoksle „Nemirtingos šlovės ir garbės pančiai“, akcentuodamas Baroko epochoje populiarių posakį „memento mori“⁵⁶. Paškevičiaus pamoksle išplėtoti ir kiti perikopės vaizdiniai – arka ir kalnas, supinant kartu ne tik Šv. Raštą, bet ir religinius bei pasauliečius autorius:

Ir jei, pasak šv. Augustino, žmonių širdis yra laivas arba valtis: „Navis tua cor tuum est“ [„tavo laivas [yra] tavo širdis“], taip, dauggali pone Vilniaus pakamary, savo sužeista ir atvira širdimi kaip valtimi arba laivu „Navis tua cor tuum est“, turėdamas atvertą langelį į širdį: „fenestram in arca facies“ (Pr 6, 16), savo raudono kraujo Rubikonu⁵⁷ [...] atplaukei iki galutinės pabaigos.⁵⁸

Paškevičius plėtoja ypač populiarių Baroko raštijoje gyvenimo kaip plaukiojimo jūroje vaizdinį. Nors jis konkrečiai nenurodo, tačiau šis vaizdinys aptinkamas ir psalmėje (Ps 106 (107))⁵⁹, kaip ir sužeistos širdies topas – Giesmių giesmėje (Gg 4, 9⁶⁰). Savo svarstymus pamokslininkas papildė citata iš Augustino veikalo *Enarrationes in Psalmos* – 34 psalmės komentaro, ir pasaulietiniu Rubikono upės vaizdiniu, jau nuo Cezario laikų vartojamu kaip bendroji vieta ir žyminčiu negrįžtamai peržengtą ribą.

Baroko pamoksluose Šv. Raštas yra puiki medžiaga tuo metu išpopuliarėjusiai mirties tematikai plėtoti. Ne vienas pamokslininkas pasiremia Naujojo Testamento Apreiškimo Jonui knygos teiginiu apie dvigubą mirtį. Vitunskis

⁵⁶ Žr. [Augustyn Wituński,] *Okowy niesmertelny sławy y chwały [...]*, lap. A3 recto-verso.

⁵⁷ Rubikonas – upė Šiaurės Italijoje, Romos respublikos laikais buvusi riba tarp Romos miesto teritorijos ir Romos provincijos Cizalpinės Galijos.

⁵⁸ [Michał Paszkiewicz,] *op. cit.*, lap. D verso – D2 recto. „A ieželi według AUGUSTYNA S. ferce ludzkie ieft okrętem czyli nawą: „Navis tua, cor tuum eft. Toć W. M. P. Podkomorzy Wileńfki w rofprotym y otwartym fercu twoim iako w łodce czyli Korabiu „Navis tua cor tuum est“ maiąc otwarte do ferca okienko: „fenestram in arca facies“, przez czerwony krwi Twoiey Rubikon [...] do terminalnego przybięś fię krefu.“

⁵⁹ Andrzej Vincenz, „Wstęp“, in: *Helikon Sarmacki, wątki i tematy polskiej poezji barokowej*, wybór tekstów, wstęp i komentarze Andrzej Vincenz, opracowanie tekstów i bibliografii Marian Malicki, ilustracje wybrał Juliusz A. Chrościcki, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, 1989, p. LXXXVII. Ps 106 (107), 25–30: „sukėlė audringą vėją, kurs pakėlė aukštyn jos bangas. [...] Ir jie šaukėsi savo suspaudime į Viešpatį, [...] ir jis nuvedė juos į pageidaujama uostą.“

⁶⁰ Gg 4, 9: „Tu sužeidei mano širdį, mano sesuo, Sužadėtine; tu sužeidei mano širdį vienu savo žvilgsniu ir vienu savo karolių perlu.“

laidotuvių pamoksle „Džiaugsmingas kapas“, remdamasis Šv. Raštu, taip aiškina apie mirtį:

Vieniems žmonėms kenkia viena mirtis, kitiems – dviguba mirtis. „Qui vicerit, non laedetur a morte secunda“ (2 Apr 2, 11). Tie, kurie nugali natūralią arba įgimtą mirtį gerai pasiruošdami jai, nebus sužeisti antrosios mirties, kuri užmuša sielą, bet tik laikinai apmirs kūnas, o veikiau reikėtų sakyti – tik užmigis, nes laikiną Viešpaties šventųjų mirtį šv. Paulius vadina ne mirtimi, o užmigimu (1 Tes 4, 13).⁶¹

Pamokslininkas plėtoja evangelinę mirties kaip miego sampratą, taip pat tapusią bendrąja vieta, o Baroko epochoje ypač buvusią populiarią giesmėse.

Baroko pamokslininkai pasitelkia Bibliją išradingai, interpretuoja ją alegoriškai, jos citatas, parafrazes apipindami įvairiais Antikos autorių, pasauliečių poetų veikalų pavyzdžiais. Daugelis Baroko autorių laikėsi italų jėzuito Antano Posevino (Antonio Possevino, Antonius Possevinus, apie 1533–1611) suformuluotų principų – krikščioninti antikinę literatūrą, meną ir interpretuoti juos alegoriškai. Iš vienos pusės, citatų gausa ir jų alegorinis interpretavimas liudija pamokslininkų siekį parodyti savo oratorinius sugebėjimus, nustebinti bei sujaudinti savo adresatą, kita vertus, tokiu būdu daug įtaigiau, tarsi piešiant paveikslą, atskleidžiamas pamaldaus, nusižeminusio žmogaus, nuolat esančio akistatoje su mirtimi, bet laimingai pasiekusio amžinybę, vaizdinys.

APŠVIETOS LAIDOTUVIŲ PAMOKSLAS

XVIII a. antroje pusėje teologijos mokyme pastebima tendencija problemą aiškinti paprastai, aiškiai, suprantamai⁶². Tam turėjo įtakos pakitusios retorikos tendencijos. Vienas iš pagrindinių barokinės retorikos kritikų buvo pijoras

⁶¹ [Augustyn Wituński,] *Radosny grob [...]*, p. 21–22. „Iedni fą ludźie ktorem iedna śmierć błkodźi / drudzy ktorem śmierć dwoiaka. „Qui vicerit, non laedetur a morte secunda“, ci ktorzy zwyciężają śmierć naturalną albo przyrodzoną / przez gotowe oczekawanie na nią / nie będą obrażeni od śmierci wtorej / ktora zabija dubę / ale tylko doczefnie wedle ciała obumrą / a raczey mowic zafną tylko / gdyż śmierć doczefną świętych Pańfkich / nie śmiercią ale zaśnieniem Paweł święty zowie.“

⁶² Ludwik Piechnik, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*, (*Dzieje Akademii*, t. 4), Rzym: Apud „Institutum Historicum Societatis Jesu“, 1990, p. 121.

Stanislovas Konarskis (Stanisław Konarski, 1700–1773), savo veikaluose siekęs atkurti klasikinę retorikos mokslo struktūrą, kuri Baroko epochoje buvo išardyta⁶³. Vieno iš savo veikalų, *Vizitacijos nurodymai, skirti Lenkijos pijorų provincijai (Ordinationes visitationis apostolicae [...] pro Provincia Polonia [...] Scholarum Piarum, 1753)*, skyriuje „Apie pamokslininkus“ („De concionatoribus“) jis taip pat svarstė pamokslų temą, kartu dėmesio skirdamas ir laidotuvių pamokslams. Konarskis pabrėžia, kad pamokslininkams tinkamas šaltinis yra Šv. Raštas ir Bažnyčios tėvai, o „rimti pamokslininkai privalo kuo labiausiai vengti Šv. Rašto mintį klastoti ir lengvabūdiškai ją iškraipyti“⁶⁴.

XVIII a. antrosios pusės, kaip ir Baroko, laidotuvių pamoksluose renkamas panašios tematikos perikopes ir dažniausiai jos tampa struktūriniu pamokslu elementu. Svarstant žmogaus, gyvenimo laikinumą, praeinamumą, mirties akivaizdumą šiuose tekstuose taip pat pasitelkiama Jobo knyga. Vilniaus misionierius Mykolas Pranciškus Karpavičius pamoksle, sakytame mirus LDK didikui, karininkui Antanui Kazimierui Tiškevičiui (Antoni Kazimierz Tyszkiewicz, 1723–1778), pasirenka Jobo citatą (Job 21, 2; 23; 25–26): „Paklausykite, meldžiamieji, mano žodžių. [...] Šitas miršta tvirtas ir sveikas, turtin gas ir laimingas; [...] [k]itas gi miršta sielos apkartime, be jokio lobio; tačiau miegos drauge dulkėse, ir kirminai apdengs juodu.“ Pesimistinę barokišką koncepciją pamokslininkas dar sustiprina kita Jobo knygos citata: „Dies mei transierunt“ (Job 17, 11: „Mano dienos praėjo“), tačiau toliau pacituoja vilties teikiančius Jobo žodžius: „Et rursum post tenebras spero lucem“ (Job 17, 12: „ir po tamsybės aš vėl turiu tikėtis šviesos“)⁶⁵. Šios dvi citatos yra pagrindinės pamoksle analizuojamos temos – gyvenimo niekingumo ir amžino gyvenimo pažinimas, taip suvokiant paties žmogaus vertę⁶⁶. Pasiremdamas psalmės

⁶³ Eugenija Ulčinitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 354–355.

⁶⁴ Straipsnyje naudotasi *Ordinationes visitationis* vertimu į lenkų kalbą: Stanisław Konarski, *Ustawy szkolne dla polskiej prowincji pijarów, z języka łaćnińskiego przełożyła Wanda Germain, przypisami zaopatrzył prof. Jan Czubek, wstępem poprzedził prof. Stanisław Kot, Kraków: Nakładem M. Arcta i SP w Warszawie, 1925, p. 214, 212.*

⁶⁵ [Michał Franciszek Karpowicz,] *Na pogrzebie świętej pamięci Antoniego na Łohoysku y Berdyczewie hraby Tyszkiewicza, generała leytenanta w woysku, komendanta Jazdy narodowej, kawaleryi brygady ussarskiej Wielkiego Xięstwa Litewskiego, kazanie X. Michała Karpowicza dnia 22. Marca 1779 w Mińsku w kościele imienia Maryi po-jezuickim*, w Wilnie: W Drukarni Królewskiej przy Akademij, 1779, lap. A3 recto.

⁶⁶ *Ibid.*, lap. B verso.

(Ps 143 (144), 4) žodžiais, gyvenimo tuštybės vaizdinį Karpavičius plėtoja ir kitame laidotuvių pamoksle, sakytame mirus Vitebsko vaivadienei Pranciškai Chaleckytei-Pociejienei (Franciszka z Chaleckich Pociejowa, 1682–1774): „Atvėrė jai pasaulio laikinumą ir parodė tikrą tiesą: kad nieko pastovesnio už patį Dievą negalėjo rasti; praėjo jos laimingi metai kaip paukščio pėdsakas ore ar valtys kelias vandenyje, „dies sicut umbra pretereunt“ [„dienos praeina kaip šešėlis“].“⁶⁷

Misionieriaus Vilhelmo Kalinskiego laidotuvių pamokslo, skirto Minsko vaivadienei Juzefai Platerytei-Bužinskienei (Józefa z Platerów Burzyńska, apie 1720–1778), perikopė iš Koheleto knygos yra bendroji pamokslų vieta, dažna ir Baroko laidotuvių pamoksluose: „Melius est ire ad domum luctus quam ad domum convivii, in illa enim finis cunctorum admonetur hominum, et vivens cogitat quid futurum sit“ [„Geriau eiti į gedulo namus negu į puotos namus, nes juose primenamas visų žmonių galas, ir gyvenantis mąsto, kas bus rytoj“]⁶⁸. Kalinskis, pasiremdamas šia citata, pateikia skaitytojui teisingo gyvenimo sampratą, pagrįstą rūpinimusi savo dorybėmis, neprisirišimu prie šio pasaulio, pasitikėjimu Dievu, taip pat trumpai išdėsto svarbiausias „ars moriendi“ nuostatas.

Kalinskiego aptariama velionė, nors išskiriamos jos asmeninės savybės, yra bendras Šv. Rašto pamaldžios moters vaizdinys: „Nuliūdinta mylimiausio vyro mirties šviesios atminties vaivadienė ieškojo paguodos pas Dievą, buvo krikščioniškos našlės pavyzdys, kokį aprašė šv. Paulius pirmojo laiško Timotiejui penktame skyriuje (1 Tim 5, 3–16).“⁶⁹ Dominikonas Antoninas Malinauskis

⁶⁷ [Michał Franciszek Karpowicz,] *Kazanie na pogrzebie ciała świętej pamięci J. W. Jmci pani Franciszki z Chaleckich Pociejowy wojewodziny Witebskiej, miane w kościele S. Katarzyny WW. PP. Benedyktynek Wileńskich dnia 31. Stycznia roku 1774, przez X. Michała Franciszka Karpowicza è Congregatione Missionis, teologii y historyi kościelney w Generalnym Wileńskim Seminarium profesora*, w Wilnie: W Drukarni J. K. Mci. Y Rzeczyposp. XX. Scholar. Piar., [1774], p. 6. „Odkryły Jey próżność świata, a pokazały iftorną prawdę: że nic stałego procz Boga famego znaleźć nie mogła; Przeszły Jey szczęśliwe lata, jako ślad ptaka n apowietrzu lub jako droga łodzi na wodzie „dies sicut umbra pretereunt.“

⁶⁸ Plg. Juozapo Skvirecko vertimą: „Geriau eiti į gedulo namus kaip į puotos namus, [n]es anie yra visų žmonių galas ir kas gyvas, pats vienas sau galvoja (Koh 7, 2).“ Pamoksle pateikta nuoroda *Eccles. c. 7. v. 3*, atitinkanti Vulgatą.

⁶⁹ [Wilhelm Kaliński,] *Kazanie X. Kalińskiego C. M., profesora w seminaryum Wileń., miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej, woiewodziny Mińskiej, w Kościele JJ. XX. Missyonarzów w Wilnie roku 1778 dnia 9. marca*, [Wilno]:

laidotuvių pamoksle, skirtame generolienei Brigitai Petronėlei Radvilaitei-Sologubienei (Brygida Petronela z Radziwiłłów Sołohubowa, 1727–1773), nepamirštamą velionės dorybingumą pabrėžia primindamas Šv. Rašto veikėjų gyvenimus: „Kadais gi gyveno Judita (Jdt 13), o jos drąsą garbina iki šios dienos. Kadais gi gyveno pranašė Ona (Lk 2, 36–38), o apie jos pamaldumą dar ir šiandien kalba. Kadais gi gyveno Abelis (Pr 4), o jo brangias aukas Dievui saugo palikuoniai.“⁷⁰ Abiejų šimtmečių laidotuvių pamoksluose aptariamos moterys labai dažnai vadinamos bibliniais vardais (Juditos, Rutos, Rachelės), simbolizuojančiais pamaldumą, išmintį, skaistumą. Karpavičius pamoksle, skirtame minėtai Pranciškai Chaleckytei-Pociejienei, pateikia tą pačią citatą iš Rutos knygos (Rut 1, 19–21) kaip ir Baroko pamokslininkas Augustinas Lavskis (Augustyn Lawski) pamoksle „Dvasinė paguoda“ („Pociecha duchowna“, 1614)⁷¹, sakytame mirus Barborai Radvilaitei-Kiškienei (Barbara Radziwiłłówna Kisczyna, apie 1590–1614). Karpavičius Rutos knygos žodžiais, kuriais prabyla ir velionė, trumpai atskleidžia jos gyvenimą, svarbiausius momentus ir daugiau šios perikopės neplėtoja. Lavskio pamoksle ši perikopė tampa leitmotyvu, ir Rutos istorija perpinama su velionės istorija, dar papildoma įvairiais pavyzdžiais, turėjusiais sujaudinti klausytoją.

W drukarni królewskiej akademick., [1778], lap. B2 recto. „Zafmucona śmiercią nayukochańfzego Małżonka ś. p. Wojewodzina fzukała pochiechy w Bogu, wyraziła na fobie obraz Chrześciańfkiej Wdowy, jaką opifał S. Paweł w Liście pierwfwzym do Tymoteufza w Rozdziale piątym.“

⁷⁰ [Antonin Malinowski,] *Kazanie na pogrzebie Jasnie Oswieconey Xiężney jermosci z Radziwiłłów Sołohubowy, generałowy artylleryi W. X. Lit., damy Orderu Krzyza Świętego w kosciele ichmosciow XX. Missionarzow zgromadzenia S. Wincentego a Paulo roku 1773 dnia 14. grudnia przez X. Antonina Malinowskiego, S. T. L. missionarza y kaznodzieję ordynaryinego niedzielnego kosciola S. Ducha zakonu kaznodziejskiego w Wilnie miane*, [Wilno]: W drukarni J. K. M. Y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum, [1773]. „Który rok jak żyła Judyth ((o) Judith c. 13) a jey odwagę wielbią do dziś dnia. Który rok jak żyła Anna Prorokini ((p) Lucæ c. 2) a o jey y dziś pobożności mówią. Który rok jak żył Abel ((q) Gen c. 4) a jego miłe ofiary Bogu, chowa potomność.“

⁷¹ Augustyn Lawski, *Pociecha duchowna Jaśnie Oświeconey Xiężnie Annie z Kurlandu Radziwiłłowej, marszałkowej wielkiej W. X. Lithewskiego, starościney Kowińskiej, Puńskiej, &c. &c. Załośny z śmierci Wielmożney Iey Mći Paniek Barbary Radziwiłłowny Kisczyny, iedyney corki swoiey*, w Krakowie: W drukarni Mikołaja Loba, 1614, p. 274–275. Vertimas į lietuvių kalbą: Augustinas Lavskis, „Dvasinė paguoda Šviesiausiajai Kuršo kunigaikštieniui Onai Radvilienei, LDK didžiojo maršalo, Kauno, Punsko ir kt. seniūno žmonai, liūdinčiai dėl vienatinės savo dukters, dauggalės jos malonybės ponios Barboros Radvilaitės-Kiškienės, mirties“, iš lenkų k. vertė Jolita Sarcevičienė, in: Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaidžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 263–323.

Laidotuvių pamoksluose, giriant kilmingąsias moteris, viena svarbesnių Šv. Rašto knygų yra Siracido knyga, nes viename jos skyrių (Sir 26) pateikiamas geros ir blogos žmonos palyginimas. Vilniaus vyskupo raštinės vadovas, 1761–1786 m. Radaškonių (dabar Baltarusija) klebonas, vėliau Minsko oficijolas Antanas Bukota laidotuvių pamoksle, skirtame Kotrynai Oginskytei-Pšezdzeckienei (Katarzyna z Ogińskich Przeździecka, apie 1725–1764), perikopę pasirenka iš Siracido knygos (Sir 26, 24: „Kaip amžini pamatai ant kietos uolos, taip Dievo įsakymai šventos moteriškės širdyje“), o kita šios knygos citata (Sir 26, 2) apibendrina savo svarstymus ir išsamiau jos neplėtoja: „Kadangi ji taip pat tau išpildė, ką pranašavo šv. Dvasia apie dorybingas žmonas vedybiniame gyvenime. „Mulier fortis oblectat virum suum et annos vitae illius implebit in pace“ [Sir 26, 2: „Stropi moteris – pasigėrėjimas jos vyrui, ir jo gyvenimo metai jam eina ramybėje“].“⁷²

Apšvietos pamokslininkai laikosi Konarskio išsakyto nurodymo minėtame veikale *Vizitacijų nurodymai* – apsiriboti tam tikro teiginio konkrečiu paaikškinimu, o ne pateikti kelis skirtingus: „Toks pamokslininkas ilgai kalbės, bet nepasakys to, ką būtent turėtų pasakyti.“⁷³ Apšvietos pamokslininkai Šv. Rašto citatas pasitelkia kaip konkrečius pamokymus, kaip savo pateiktų minčių argumentus. „Kadangi pagrindinis pamokslininko tikslas yra Evangelijos tiesų skelbimas, didžiausias dėmesys tenka turiniui, o ne raiškos priemonėms, kurios turi būti kuo paprastesnės ir neužgožti religinio mokymo esmės.“⁷⁴ Antanas Bukota laidotuvių pamoksle, skirtame LDK kariuomenės kavalerijos kapitonui Stanislovui Šventožeckiui (Stanisław Świątorzecki), pasirinktą perikopę iš Psalmių knygos (Ps 24, 3–4) panaudoja velionio dorybėms apibūdinti, tačiau nekuria kaip Baroko pamokslininkai metaforų ir alegorijų:

⁷² [Antoni Bukaty,] *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszytej jasnie wielmożney jeymosci pani Katarzyny z Ogińskich Przeździeckiej, referendarzowey W. X. Lit., hrabiny na Zaslaviu i Czarnym Ostrogu, damy Orderu Austryackiego krzyża Gwiazdowskiego, starościney Dębskiej etc., miane w Zaslaviu w kościele Farnym Jaśnie Wielmożnemu Jmsci panu Michałowi Przeździeckiemu, refendarzycowi W. X. Lit., starosci Dębskiemu etc., przypisane przez xiędza Antoniego Bukatego, proboszcza collegii Emeritorum Diecezji Wileńskiej, dziekana i plebana Radoszkowskiego, w Wilnie: [W druk. J. K. M. Akad. S. I.], [1764], lap. G2 verso. „Ona też bowiem w tym się tobie uisćila co przepowiedział Duch S. O Cnotliwych w Małżeńskim życiu niewiaftach „Mulier fortis oblectat virum suum & annos vitae illius implebit in pace“ Eccl: 26.“*

⁷³ Stanisław Konarski, *op. cit.*, p. 197.

⁷⁴ Kristina Mačiulytė, *op. cit.*, p. 37.

Tai yra ypatingos Dievo malonės stebuklai: žmogus kareivis, bet rankos nekaltos. „Innocens manibus“. Vyras neturi žmonos, bet [yra] tyros širdies, „et mundo Corde“. Nekaltos rankos ne tik nesuteptos nekaltu krauju, bet taip pat nei aistra. Tad tyra širdis yra nesuteršta ne tik bjauria prabanga, bet ir blogu polinkiu.⁷⁵

Apšvietos laidotuvių pamokslai yra savotiški nuorodų, pamokymų, daugiausia pagrįstų Šv. Raštu, rinkiniai. Kalinskis laidotuvių pamoksle, skirtame Bresto vaivadai Mikalojui Lopacinskiui (Mikołaj Łopaciński, 1715–1778), pasirenka perikopę iš Išminties knygos, labiau siejamą su mirtimi: „Nes, negerai sau vieni protaudami, jie tarė: Trumpas ir nuobodus mūsų gyvenimo laikas; nėra žmogaus pabaigoje pagydomo ir nežinoma nė vieno, kurs būtų sugrįžęs iš mirusiųjų buveinės“ (Išm 2, 1), tačiau pačiame tekste svarsto gyvenimo žemėje temą ir pateikia labai tikslius patarimus, kaip reikėtų teisingai gyventi⁷⁶.

Ne viename Apšvietos laidotuvių pamoksle Biblijos citatos ne tik nenurodomos, bet ir neišskiriamos skirtingu šriftu. Nors visame Kalinskio pamoksle, skirtame Mikalojui Lopacinskiui, be perikopės ir užuominos į Naująjį Testamentą, nėra jokios nuorodos į Šv. Raštą, tačiau ne vienas teiginys yra „pasiškolintas“ iš Biblijos: „visas pasaulio didumas baigiasi dulkėmis ir pelenais“⁷⁷. Taip pat, kalbant apie velionio prigimtį, pasiremiamą Išminties knyga: „Aš buvau gero būdo jaunuolis ir man buvo tekusi gera siela“ (Išm 8, 19), tačiau viena teiginio dalis parafrazuojama, o kita – pacituojama lotyniškai: „Galėjo apie save šviesios atminties Mikalojus pasakyti, kad iš Dievo rankų gavo gerą sielą, „sortitus sum animam bonam“.“⁷⁸ Karpavičius taip pat ne visada pateikia

⁷⁵ [Antoni Bukaty,] *Kazanie na pogrzebie Wielmożnego Jmci Pana Stanisława Swiętorzeckiego, kapitana regimentu konnego woysk W. X. Lit. miane przez Wielmożnego Jmci xiędza Antoniego Bukatego, kanclerza Wilenskiego, proboszcza Radoszkowskiego w kościele Radoszkowskim roku 1785 miesiąca Września 22. dnia*, w Wilnie: W drukarni Królewskiej przy Akad., [1786,] p. 2. „Cuda to są fczegulney łafki Bofkicy: Żołnierfkiego powołania Człowiek, a ręce niewinne. *Innocens manibus*. Mąż bez żenny, a czyftego ferca, „et mundo corde“. Niewinne ręce nie tylko niefkalane krwią niewinną ale też ani fkwapliwością. Czyfste ferce to jeft niezmazane nie tylko fzkardną rofkofzą ale też ani pozorem złey fklonności.“

⁷⁶ Žr. [Wilhelm Kaliński,] *Kazanie J. X. Kalińskiego, profesora w seminarium Wileńskim, miane na pogrzebie S. P. Jasnie Wielmożnego JMC Pana Mikołaja Łopacińskiego, wojewody Brzeskiego w Wilnie, roku 1778 dnia 24. Lutego*, [Wilno]: W typografii J. K. M. y Rzeczyp. U XX. Schol. Piar., [1778].

⁷⁷ [Wilhelm Kaliński,] *Kazanie [...] miane w czasie pogrzebu [...] Józefy z Platerów Burzyńskiej [...]*, lap. A₆ verso. „wzfelka światowa wielkość kończy się na prochu i popiele“.

⁷⁸ *Ibid.*, lap. A₆ recto.

citatų nuorodas ir pritaiko atskirus sakinius, tai liudija puikų Šv. Rašto išmanymą. Laidotuvių pamoksle, skirtame generolienei Brigitai Petronėlei Radvilaitei-Sologubienei, pamokslininkas lotyniškai pateikia ištrauką iš pranašo Habakuko knygos (Hab 3, 4: „ten paslėpta jo stiprybė“), pratęsdamas mintį apie Jėzaus Kristaus galią: „Ir mato [velionė] tose žaizdose slypinčią Tavo galią; „Ibi abscondita est fortitudo tua“ [„Ten paslėpta tavo stiprybė“]⁷⁹. Ir šiame Karpavičiaus pamoksle, ir vyskupo Juozapo Kosakovskio laidotuvių pamoksle, skirtame LDK sargybiniui Liudvikui Pociėjui (Ludwik Pociej, apie 1726–1771) ir jo žmonai Viktorijai Potockytei (Wiktoria z Potockich Pociejowa, 1744–1771), giriant veliones moteris pasiremiamą citata iš Patarlių knygos (Pat 31, 30: „Moteriškė, kuri bijo Viešpaties, turi būti giriama“) ir nepateikiama jokios nuorodos: „Pats Dievas su savo puikybės, mylimas tvirtu pamaldumu, yra tikriausia nemirtingos garbės karūna, „Mulier timens Deum ipsa laudabitur“⁸⁰, nes Šventasis Raštas šią dorybę kaip svarbiausią ir didžiausią priskyre moteriai. Ir tokią turi iš vyro ištikimai lenkdama savo valią pagal jo valią „[et] Vir ejus laudavit eam“ [„ir jos vyras ją giria“].“⁸¹ Kosakovskis savo teiginį užbaigia kita citata iš Patarlių knygos (Pat 31, 28), taip pat nepateikdamas nuorodos.

Apšvietos laidotuvių pamoksluose, palyginti su Baroko pamokslais, negausios Šv. Rašto citatos atlieka didaktinę funkciją – jos pasitelkiamos siekiant pagrįsti ar papildyti išsakytą pamokslininko mintį. Siekiant minties aiškumo, glaustumo, nežaidžiama žodžių reikšmėmis, Šv. Raštas interpretuojamas tiesiogiai.

⁷⁹ [Michał Franciszek Karpowicz,] *Kazanie na przyjęciu do kościoła Missionarzów Wileńskich in monte Salvatoris ciała świętej pamięci J. W. Jmci pani z J. O. Xiążąt Radziwiłłów Birgitty Sołohubowy, generałowy artyl. W. X. Lit. dnia 13. grudnia miane przez X. Michała Franciszka Karpowicza, teologii i historyi kościelney w Generalnym Seminarium Wileńskim profesora*, w Wilnie: W Drukarni J. K. Mci y Rzpl. XX. Schol. Piar., 1773, lap. A7 verso. „Oto tam widzę w tych ranach zawarta jeft fiła Twoja; *Ibi abscondita est fortitudo tua.*“

⁸⁰ *Ibid.*, lap. A4 recto. „Sam Bog z ozdobami fwojemi w gruntownym nabożeńftwie ukochany koroną jeft naypewnieyfzą nieśmiertelnego zafczytu *Mulier timens Deum ipfa laudabitur.*“

⁸¹ Józef Kossakowski, *Kazanie wielmoznego Jmci xiędza Jozefa Kossakowskiego, prałata kustosza katedry Wilenskiej, na pogrzebie Jaśnie WW. Ichm. panow hrabiow na Kadzinie, Ostrownach, Wsielubiu &c. Ludwika y Wiktoryi z Potockich Pociejow, straszniow w W. X. L., starostow Olkienickich &c., miane w kosciele XX. Dominikanow S. Duchy dnia 17. Maja roku 1771*, w Wilnie: W Drukarni J. K. M. y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum, 1771, lap. B recto. „Mulier timens deum ipfa laudabitur“, bo Pismo Boże tę zaletę za naypierwfzą y naywiękfzą kładnie Niewieście. Y jaką ma od Męża z wierności w ftofowaniu woli fwojey do woli jego, „et vir ejus laudavit eam.“

IŠVADOS

Baroko ir Apšvietos laidotuvių pamoksluose Biblija yra vienas svarbiausių šaltinių. Tam tikros Šv. Rašto temos (mirties artumas; mirusiojo gyvenimas žmonių atmintyje bei palikuonyse; verkimas ar neverkimas prie mirusiojo, išmaldų dalijimas ir kt.) šios rūšies pamoksluose yra bendrosios vietos, pasitelkiamos didaktiniais tikslais. Skirtingų bibliinių įvaizdžių, simbolių, siužetų interpretavimą lėmė pakitę retorikos reikalavimai. Baroko kūrėjų dėmesys daikto, žodžio ir jo reikšmės santykiams (plg. Sarbievijaus koncepto teorija) turėjo įtakos alegoriniam Biblijos aiškinimui. Siekiant sujaudinti adresatą (*movere*), Šv. Rašto žodis ar sakinys interpretuojami atskirai ir jiems suteikiamos įvairios reikšmės, dažnai pasitelkiant ir Antikos ar pasauliečius autorius. Apšvietos laidotuvių pamoksluose, laikantis tikslo įtikinti (*persuadere*), kad Šv. Rašto žodis būtų aiškus ir veiksmingas, jo teiginiai pasitelkiami pateikiamai minčiai, pamokymui argumentuoti, iliustruoti.

Kartu Biblijos interpretacijos skirtingų šimtmečių laidotuvių pamoksluose atskleidžia ir pasaulėjautos pokyčius. Pasitelkdami Šv. Raštą, Baroko pamokslininkai žmogaus istoriją pateikia kaip Dievo valios išraišką – ir už nuodėmes, ir už dorybes Dievas atlygina. Nors Apšvietos laidotuvių pamoksluose išlieka ta pati koncepcija, tačiau pats žmogus labiau prisiima atsakomybę už savo veiksmus. Jis, skirtingai negu Baroko pamokslų tikintysis, siekia atrasti laimę ne tik amžinajame, bet ir žemiškajame pasaulyje.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- ALEKNA DARIUS, „Keturiuos Šventojo Rašto reikšmės: ankstyvosios krikščionių egzegezės fragmentai“, *Naujasis Židiny-Aidai*, Vilnius, 1994, Nr. 7–8, p. 22–37.
- AUGUSTYN ŚW., *De doctrina christiana = O nauce chrześcijańskiej*: tekst łańcicko-polski, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Jan Sułowski, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989.
- AURELIJUS AUGUSTINAS, *Apie krikščionių mokslą*, iš lotynų k. vertė Dariusz Alekna, Vilnius: Aidai, 2013.
- BIENKOWSKI TADEUSZ, „Antyk – Biblia – literatura: antyczne i biblijne inspiracje oraz symbole“, in: *Problemy literatury staropolskiej*, seria pierwsza, praca zbiorowa pod redakcją Janusza Pelca, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 291–308.
- BRZozowski MIECZYŚLAW, „Teoria kaznodziejstwa“, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, d. 1, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, p. 361–428.

- [BUKATY ANTONI,] *Kazanie na pogrzebie Wielmożnego Jmci Pana Stanisława Świątorzeckiego, kapitana regimentu konnego woysk W. X. Lit. miane przez Wielmożnego Jmci xiędza Antoniego Bukatego, kanclerza Wilńskiego, proboszcza Radoszkowskiego w kościele Radoszkowskim roku 1785 miesiąca Września 22. dnia, w Wilnie: W drukarni Królewskiej przy Akad., [1786].*[BUKATY ANTONI,] *Kazanie pogrzebowe przy złożeniu ciała w Bogu zeszytej jasnie wielmożney jeymosci pani Katarzyny z Ogińskich Przeździeckiej, referendarzowej W.X.Lit., hrabiny na Zaslawiu i Czarnym Ostrogu, damy Orderu Austriackiego krzyża Gwiazdowskiego, starościny Dębskiej etc., miane w Zaslawiu w kościele Farnym Jaśnie Wielmożnemu Jmci panu Michałowi Przeździeckiemu, referendarzycowi W. X. Lit., staroście Dębskiemu etc., przypisane przez xiędza Antoniego Bukatego, proboszcza collegii Emeritorum, Diecezji Wileńskiej dziekana i plebana Radoszkowskiego, w Wilnie: [W druk. J. K. M. Akad. S. I.], [1764].*
- [CIECISZEWSKI WOYCIECH,] *Krzyształ z popiołu ukazany przy początku pogrzebu Jaśnie Oświeconey xiężny Katarzyny z potoka Radziwiłowej, xiężny na Birzach y Dubinkach, wielkiej podkomorzyny W. X. L. przez x. Woyciecha Cieciszewskiego, Societatis Iesu theologiey doktora, professora theologiey [...], w Wilnie: W drukarni Akademii Societatis Iesu, [1643].*
- CZARLIŃSKI BONAVENTURA, *Kazanie na pogrzebie Iasnie Wielmożnego Pana P. Iana Karola Chodkiewicza, hrabie ze Szklowa y Myszy, na Bychowie [...] miane w Ostrogu, w kosciele farskim przez x. Bonawenture Czarlińskiego, Zakonu Franciszka S. Oycow Bernardinow kaznodzieie Wilńskiego roku Pańskiego 1622. dnia Novemb. 16, Wilno: [Druk. Akad. Soc. Jesu], 1622.*
- Dokumenty Soborów Powszechnych: tekst łaciński i polski, t. IV (1511–1870): Lateran V, Trydent, Watykan I, układ i opracowanie ks. Arkadiusz Baron, ks. Henryk Pietras SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005.*
- [GINKIEWICZ MICHAŁ,] *Kazanie na pogrzebie dobrej pamięci iey mosci P. P. Zofiey z Drucka Lubeckiej Pawłowej Laskowskiej przez W. X. Michała Ginkiewicza, proboszcza domu professow Wileńskiego y S. Theologiey doktora Societatis Iesu miane, Wilno: W druk. Akademii Wilenskiej S. I., 1649.*
- [KALIŃSKI WILHELM,] *Kazanie X. Kalińskiego C. M., professora w seminaryum Wileń., miane w czasie pogrzebu S. P. Jaśnie Wielmożney Jmci Pani Józefy z Platerów Burzyńskiej, wojewodziny Mińskiej, w Kościele JJ. XX. Missyonarzów w Wilnie roku 1778 dnia 9. marca, [Wilno]: W drukarni Królewskiej Akademii., [1778].*
- [KALIŃSKI WILHELM,] *Kazanie J. X. Kalińskiego, professora w seminarium Wileńskim, miane na pogrzebie S. P. Jasnie Wielmożnego JMC Pana Mikołaja Łopacińskiego, wojewody Brzeskiego w Wilnie, roku 1778 dnia 24. Lutego, [Wilno]: W typografii J. K. M. y Rzeczyyp. U XX. Schol. Piar., [1778].*
- [KARPOWICZ MICHAŁ FRANCISZEK,] *Kazanie na pogrzebie ciała świętej pamięci J. W. Jmci pani Franciszki z Chaleckich Pocijowy wojewodziny Witebskiej, miane w kościele S. Katarzyny WW. PP. Benedyktynk Wileńskich dnia 31. Stycznia roku 1774, przez X. Michała Franciszka Karpowicza è Congregatione Missionis, teologii y historyi kościelney w Generalnym Wileńskim Seminarium professora, w Wilnie: W Drukarni J. K. Mci. Y Rzeczyyosp. XX. Scholar. Piar., [1774].*
- [KARPOWICZ MICHAŁ FRANCISZEK,] *Kazanie na przyjęciu do kościoła Missionarzów Wileńskich in monte Salvatoris ciała świętej pamięci J. W. Jmci pani z J. O. Xiążąt Ra-*

dziwiłtów Birgitty Solłohubowy, generałowy artyl. W. X. Lit. dnia 13. grudnia miane przez X. Michała Franciszka Karpowicza, teologii i historii kościelney w Generalnym Seminarium Wileńskim profesora, w Wilnie: W Drukarni J. K. Mci y Rzpl. XX. Schol. Piar., 1773.

[KARPOWICZ MICHAŁ FRANCISZEK,] *Na pogrzebie świętey pamięci Antoniego na Łohoysku y Berdyczewie hraby Tyszkiewicza, generała leytenanta w woysku, komendanta Jazdy narodowey, kawaleryi brygady ussarskiej Wielkiego Xięstwa Litewskiego, kazanie X. Michała Karpowicza dnia 22. Marca 1779 w Mińsku w kościele imienia Maryi po-jezuickim, w Wilnie: W Drukarni Królewskiej przy Akademij, 1779.*

[KOJAŁOWICZ WOJCIECH WIJUK,] *O rzeczach do wiary należących rozmowy theologa z roznemi wiary prawdziwey przeciwnikami przez X. Wojciecha Wiuuka Koiałowicza Societatis Iesu Świętey theolo. doktora napisane. Teraz świeżo w iednę Xiąszkę zebrane, d. 3, w Krakowie: W druk. Stanisl. Piotrkowczyka, IKMT, 1671.*

KONARSKI STANISŁAW, *Ustawy szkolne dla posłkiej prowincji pijarów, z języka łaćcińskiego przełożyła Wanda Germain, przypisami zaopatrzyl prof. Jan Czubek, wstępem poprzedził prof. Stanisław Kot, Kraków: Nakładem M. Arcta i SP w Warszawie, 1925.*

KOROLKO MIROŚŁAW, *O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971.*

[KOSSAKOWSKI JÓZEF,] *Kazanie wielmoznego Jmci xiędza Jozefa Kossakowskiego, prałata kustosza katedry Wilenskiej, na pogrzebie Jaśnie WW. Ichm. panow hrabiow na Kadzinie, Ostrownach, Wsielubiu &c. Ludwika y Wiktoryi z Potockich Pociejow, strasznirow w W. X. L., starostow Olkienickich &c., miane w kosciele XX. Dominikanow S. Duchy dnia 17. Maja roku 1771, w Wilnie: W Drukarni J. K. M. y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum, 1771.*

Krikščioniškios ikonografijos žodynas, sudarė Dalia Ramonienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.

KRZYSZTOFIK MAŁGORZATA, „Biblia w Kazaniach pogrzebnych Aleksandra Lorenco-wicz (1670) – płaszczyzny obecności, funkcje nawiązań“, in: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, (Seria Filologiczna)*, red. Marek Nalepa, s. 65/2010, p. 62–78.

KRZYSZTOFIK MAŁGORZATA, „Recepcja Biblii w literaturze staropolskiej – przegląd problematyki“, in: *Signa Temporis. Rocznik Teologiczno-Humanistyczny*, 2006, Nr. 11, p. 7–26.

KRZYSZTOFIK MAŁGORZATA, „Zrozumieć siebie i świat poprzez Biblię – staropolska lektura Pisma Świętego (wybrane przykłady)“, in: *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich, seria II: Wokół kultur śródziemnomorskich, t. 1: Literatura i słowo*, red. Zofia Abramowicz, Jarosław Ławski, Białystok: Wydawnictwo Trans Humana, 2009, p. 31–42.

KUOLYS DARIUS, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas. Barokas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

[LAUXMIN ZYGMUNT,] *Głos trąb oyczystych, jego mości pana p. Stanisława Gintoltowicza Dziewałtowskiego, stolnika Kowińskiego przy pogrzebie w kościele s. Iana w Wilnie kazaniem wytłumaczone [...] przez x. Zygmunta Lauxmina, Societ. Iesu S. T. D. kazno-dzieię Farskiego roku 1653, W Wilnie: W drukarni Akademiey Societatis Iesu, [1654].*

- LAWSKI AUGUSTYN, *Pociecha duchowna Jaśnie Oświeconey Xiężnie Annie z Kurlandu Radziwiłowej, marszałkowej wielkiej W. X. Lithewskiego, starościny Kowińskiej, Puńskiej, &c. &c. Załosny z śmierci Wielmożney Iey Mći Paniek Barbary Radziwiłowny Kisczyney, iedyney corki swoiey*, w Krakowie: W drukarni Mikołaja Loba, 1614, p. 274–275. Vertimas į lietuvių kalbą: Augustinas Lawskis, „Dvasinė paguoda Šviesiausiajai Kuršo kunigaikštieni Onai Radvilieni, LDK didžiojo maršalo, Kauno, Punsko ir kt. seniūno žmonai, liūdinčiai dėl vienatinės savo dukters, dauggalės jos malonybės ponios Barbaros Radvilaitės-Kiškienės, mirties“, iš lenkų k. vertė Jolita Sarcevičienė, in: Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 263–323.
- MAČIULYTĖ KRISTINA, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
- [MALINOWSKI ANTONIN,] *Kazanie na pogrzebie Jasnie Oswieconey xiężney jermosci z Radziwiłłow Sołohubowy, generałowy artylleryi W. X. Lit., damy Orderu Krzyza Świętego w kosciele ichmosciow XX. Missionarzow zgromadzenia S. Wincentego a Paulo roku 1773 dnia 14. grudnia przez X. Antonina Malinowskiego, S. T. L. misjonarza y kaznodzieję ordynaryinego niedzielnego kosciola S. Ducha zakonu kaznodziejskiego w Wilnie miane*, [Wilno]: W drukarni J. K. M. Y Rzeczypospolitey XX. Scholarum Piarum, [1773].
- OTWINOWSKA BARBARA, „Concors discordia“ Sarbiewskiego w teorii konceptyzmu“, in: *Pamiętnik literacki*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1986, t. 59 (3), p. 81–110.
- PASZKIEWICZ MICHAŁ, *Kazanie o potopie swiata małego albo Microcosmi. Taką denominacyą każdego człowieka nazwanego miane na pogrzebie Wielmożnego Jegomosci Pana Michała Tyzenhauza, pokomorzege Woiewodztwa Wileńskiego w kościele Xięży Bernardynow Wileńskich dnia 7. lutego w dzień Wtorkowy po niedzieli przedmięsopustney [...] ofiarowane od xiędza Michała Paszkiewicza, bernardyna, świętey theol. lektora y profesora, prowincyi Litt., definitora aktualnego*, w Wilnie: W Drukarni Akademickiej Soc. Jesu, 1736.
- PAWŁAK WIEŚŁAW, „Koncepty kaznodziejские w oczach krytyków“, in: *Koncept w kulturze staropolskiej*, pod red. Ludwiki Ślęk, Adama Karpińskiego, Wiesława Pawłaka, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2005, p. 257–271.
- PIECHNIK LUDWIK, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773, (Dzieje Akademii, t. 4)*, Rzym: Apud „Institutum Historicum Societatis Jesu“, 1990.
- PLATT DOBROSŁAWA, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku: Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992.
- [SARBIEWSKI MACIEJ KAZIMIERZ,] *Laska marszałkowska na pogrzebie Jaśnie Wielmożnego Pana Iego Mći P. Iana Stanisława Sapiehi marszałka wielkiego W. X. L., Słonimskiego, Błdzińskiego, Markowskiego, &c. &c. starosty w Wilnie w kościele S. Michała panien zakonnych S. Klary fundowanem y nadanem, od Leona Sapiehi woiewody Wileńskiego, hetmana wielkeigo Wielk. X. Litewskiego wystawiona przez*

- x. *Macieia Kazimierza Sarbiewskiego Societatis Iesu [...]*, Vilnae: Typis Academiae Societatis Iesu, [1635].
- SMEREKA WŁADYSŁAW, „Biblijka Polska (wiek XVI–XVIII)“, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, pod redakcją Bpa Mariana Rechowicz, t. 2: Od odrodzenia do oświecenia, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, p. 221–266.
- ULČINAITĖ EUGENIJA, JOVAIŠAS ALBINAS, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- VINCENZ ANDRZEJ, „Wstęp“, in: *Helikon Sarmacki, wątki i tematy polskiej poezji barokowej*, wybór tekstów, wstęp i komentarze Andrzej Vincenz, opracowanie tekstów i bibliografii Marian Malicki, ilustracje wybrał Juliusz A. Chrościcki, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, 1989, p. III–CXVII.
- [WITUŃSKI AUGUSTYN,] *Gryf Chodkiewiczowski w smierci iaśnie wielmożnego pana iego mości p. Krzysztopha Chodkiewicza, woiewody Wileńskiego [...] w dzień pogrzebu w kościele katedralnym Wileńskim w kazaniu representowany przez w. oycza Augustyna Wituńskiego Zakonu Franciszka S. Bernardynow mianowego prowincy Polskiej oycza custorza y gwardiana na ten czas Wileńskiego dnia 5. Novembra anno 1652*, Vilnae: Typis Academ. Societatis Iesu, [1652].
- [WITUŃSKI AUGUSTYN,] *Okowy niesmertelny sławy y chwały Jego Mości Pana P. Ierzego Deszputa Zienowicza, starosty Opiskiego, pułkownika mężnego y sławnego w dzień pogrzebu ciała iego w kościele Wieńskim Franciszka Świętego Oycow Bernardynow praesentowane przez X. Augustina Witunskiego, tegoż zakonu y kościoła, lectora y kaznodzieie, oycza prowincy Polskiej dnia 15. Marty 1649*, [Wilno]: W drukarni S. Troycy, Oycow Bazilianow, [1650].
- [WITUŃSKI AUGUSTYN,] *Radosny grob Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana Alexandra Mosalskiego, woiewody Minskiego, starosty Kowińskiego, ciwona Retowskiego, dzierzawce laswońskiego, &c. na kazaniu pogrzebowym w Kownie w kościele Troyce świętey Panien Zakonnych Franciszka świętego reguły pokutuiących wystawiony przez X. Augustyna Witunskiego, zakonu Franciszka świętego Bernardynow nazwanego, generalnego lektora y kaznodzieię, ordynalnego professora S. Theologiey w klasztorie Wileńskim die 19. Majj anno Domini 1643*, [Wilno: s. n., 1643].
- [ZIELEJEWICZ ELEUTHERY,] *Kazanie umarłych do zywych ktore miały kości zmarłych w Chrystusie Iey Mości Paniek Anny Sczytowny Zabielskiej, Kasprowey Towianskiej sędziney Wilkomirskiej, Grodzkiej, y iey Mości Panny Reiny Towianskiej sędzianki Wilkomirskiej matki i corki, oraz w kościele Wilkomirskim Die 24. 8bris Anno 1651. grzebionych przez O. Eleutherego Zieleiewicza Zakonu S. Franciszka de Obser. od umarłych żywym tłumaczone*, Vilnae: Typis Acad. Societatis Iesu, [1651].
- [ZIELEJEWICZ ELEWTHERY,] *Woyna z słońcem świętey pamięci Iego Mości Pana Krzysztofa Odachowskiego, ciwuna Berzynianskiego, rothmistrza I. K. M. od synow matki swey zabitego na kazaniu pogrzebowym w kościele Oycow Bernardynow Cito-wianskim roku Panskiego 1663 dnia 13. Febr. przez o. Elewtherego Zieleiewicza, ord. Min. obser. kaznodzieie generalnego, kustosza Nieświeskiego produkowana*, [Wilno [?]: s. n., 1663].

The Bible in Catholic Funeral Sermons of the Seventeenth and Eighteenth Centuries in the Grand Duchy of Lithuania

Summary

On the basis of seventeenth-eighteenth-century sermons of Catholic funerals by various authors, the paper dwells on the interpretations of the Bible, with emphasis on the biblical images, symbols, and plots in these sermons, as well as on quotations, paraphrases, and commentaries that promoted the awareness of the notion of the world and the individual of that time. Preachers used the Bible as a source of themes, examples, and inspirations.

A pericope, a quotation from the Bible at the beginning of a sermon, often serves as a structural foundation of the sermon suggesting an overall theme or a concept. The most popular in the sermons of this type are quotations from the Old Testament related to reflections on death, life, its transience, the humbleness of the human. Such specific themes of the Bible as the proximity of death, the life of the deceased in the memory of people and in his or her progeny, crying or not crying in the presence of the deceased, and almsgiving are the parts of the Bible most used for didactic purposes. Baroque preachers resorted to the Bible ingeniously, by supplementing its quotations and paraphrases with various examples from the works of antiquity authors and secular poets. The sermons of the Age of the Enlightenment show the trend of a simple, clear, and easy-to-understand elucidation of a problem.

The analysis of sermons of different centuries shows that interpretation of biblical images, symbols, and plots was determined by the changes in rhetoric requirements of a particular period. The focus of Baroque writers and poets on the relations between the object, the word, and its meaning (cf. Sarbievius's theory of conceit) had an impact on allegorical interpretation of the Bible. To move (*movere*) the addressee, a word or a sentence from the Bible was interpreted separately and different meanings were imparted to them, often with the help of secular or antiquity authors. Aimed at persuading the addressee, the funeral sermons of the Enlightenment sought to render the word of the Bible effective: its teachings were used as arguments, illustrations for thoughts, and counsel.

In addition, interpretations of the Bible in funeral sermons of different centuries reveal the shifts in the world-view. Assisted by the Bible, Baroque preachers presented the history of the human as a manifestation of God's will: God rewards a virtue and punishes a sin. Although this concept did not change in funeral sermons of the Enlightenment, here the individual assumed a fuller responsibility for his or her actions. Unlike the believer in Baroque sermons, the individual sought to find happiness not only in the eternal but also in the earthly world.